

ר' בנימין

משפחות סופרים

פרצופים

ירושלים תש"ד

קוואן גב קורן להודעה
כגב' 5 גוימין

יעקב פּיכּמָן
לייב יפה
יוסף צבי רימון
אסף הלוי
אברהם סולודר
אורי צבי גרינברג
ש. שלום
יצחק למדן
שמאי פינסקי
אפרים א. ליסציץ

נגוהות (153); על שיחה אחת (155); דרכו כעורך (157)
ברית קודש (159)
היחיד (162); על משורר חי ומוזנח (163); חטיבה
מיוחדת (164); עם יובלו החמישים (166); דברים
במסיבה (168)
שיח עם צל (169)
מראי שמש (173); קטע מספר הימים (175)
ספר הקטרוג והאמונה (177); מנשמת הישרף (179)
במערכה (181); כוסף אביבים (182)
עקדת חשאי (184)
רשימות (185)
חלוציות שבעורף (187)

שער שלישי

גלגול של ניגון (191)
כשמונה גליונות (194)
כפשטות ובטבעיות (196); איש זקן וטוב לבב (199)
פשוט ומורכב (203); זקן בית ספרותנו (206); זקן והוא
עלם (207)
מותו (210); פסוקי אבל (211); אור לא מזה (212);
שנתיים: תרס"ו—תרס"ז (213); בחייו ובמותו (219);
לזכרו (222); בצל האילוניה (222); הסופר של הדור (226);
בהאסף הגורנה (229); כוחו וחולשתו (232); ביום
האזכרה (246)
כיגור כי ינופץ (248); בכפר (250); איגרת אל מנחם
גנסיץ (251)
אמן הצמצום (252)
גס קבק (255); מתוך דברי הספד (258); על זה שנעדר
(259); צרור שרטוטים (262); פגישה אחרונה (264);
לאור חייו (269)
לשובו לארצנו (275); עם ארבעת הכרכים (277);
מהתחלתו מהתגלותו והמשך הדברים (279); הנלבבים
בלבב ימים (282); מבית לחוף (285); משרשי הקודש
(287); ספר ימים נוראים (287); ספר לשעתו ולדורות
(290); מעט שירטוטים (290); במחיצתו (294); זימון (298);
תמול שלשום (299); סיפורו של ה'ר (300); שר השישים
(301); לכבוד איש ירושלים (304)
איגרת לבעל הרשימות (305); הצעיר בן החמישים (307)
חובב ומחבב (312)
דברי הספד בהלוייתו (314)
יליד בית (317)

יצחק לייבוש פרץ
מרדכי זאב פייארברג
אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ
יוסף חיים ברנר
אורי ניסן גנסיץ
גרשון שופמן
אברהם אהרן קבק
ש"י עגנון
דב קמחי
משה בן אליעזר
אריאל בן ציון
יעקב אורנשטיין

שער רביעי

הלל צייטלין
פישל לחובר
שלום שטרייט
ש. ב. מקסימון
אברהם מרדכי ברכיהו
משה אליהו ז'ק

שלש פגישות (323)
איגרת על סף הששים (325)
בשער האהבה (328); כי נח נפשיה (329); ועל הכל:
אוהב ישראל (332)
מן הנסתרים (334)
אחד הוותיקים (340)
משהו לדמותו (341); האיש וכתביו (344)

שער חמישי

בוריס שיץ
אברהם גיימן
ראובן רובין
יוסף בודקו
הרמן שטרוק

שומר המפתח (347)
אמן בחסד עליון (349)
שעות עמו (353)
אמן-אומן (356)
איש ההרמוניה (357)

שער ששי

שורת התלמים
באפיקי סיני
נדליק את גר התרבות

מפקד סופרים (364)
דברי אזכרה (361)
מתוך דברים בכינוס סופרים (381)

שער שביעי

לוח השמות (389)

מעלים שאון והמולה יותר מדאי. רבים העתונים והבטאונים, רבים הספרים החדשים לבקרים, רבות הדרישות והתביעות יום-יום, — ואם פשטת ממך את כתונת הבדידות וההתייחדות, איככה תלבשנה? ואם לבך פועם עם ההופעות המרובות של השעה, איככה תמצא לך עת ומועד לחזור ולקרוא "ח כרכים? אכן כדי לקרוא בשלות-הנפש סופר בעל יצירה שופעת ורבת-הכמות יש צורך אולי להרחיק נדוד עד ניו-יורק רבתי...

א. אפשטיין מנתח את כל סיפוריו של קבק. ישעיהו רבינוביץ כותב 'במשעולו של קבק'. מרדכי כץ משרטט את תולדות חייו. י. אובסי מתאר את קבק הצעיר ואת תפקידו וחלקו בארגון ההגנה. ישראל מהלמן מירושלים כותב מסה יפה על 'האמן המחנך' שבקבק. ישעיה וולפסברג מירושלים, מידידיו הקרובים של קבק בשנותיו האחרונות, נותן כרקטריסטיקה כללית. אף הוא מציין: 'עם כל התלהבותו של קבק, גילוי לבו ואהבתו את הבריות הוא שמר על פנימיותו שמירה מעולה. בעל שיחה נאה זה היה רחוק מווידויים, מגאווה ואהבה עצמית. הוא קיים באורח נהדר את דברי נעים-זמירות-ישראל: כל כבודה בת מלך פנימה. את סוד ה'לפני ולפנים' וחדרי-חדרים הוא ידע היטב'. א. ר. מלאכי נותן חומר ביבליוגרפי. גבריאל פרייל מקדיש שיר לזכרו. ניתן בחוברת גם צילום התעודה של 'דוקטור לספרות-ישראל', שעליה הוחלט יום אחד לפני מותו וגם קטע גדול מעזבונו. מדובר בחוברת גם על המיפנה הדתי ומובאים קצת דברים משלי מ'מאזנים' שלא נתפרשו כהלכה, ולא הכל מדויק בנקודה זו. ואולם בסך-הכל זו היא חוברת טובה ונלבבת, מתנת אהבה והוקרה, ידיעה והבנה. מעתה מי שיבוא לדרוש בכתבי קבק יצטרך לפנות אליה. כבוד לעושיה ותשואות-חן למשתתפיה!

[כסלרסבת תש"ו]

ש"י עגנון

ל שובו לארצנו

לא בצלצלי שמע ובפירסומים מראש — בדומיה, בקול דממה דקה, שב שלשום, ג' מרחשון, ש"י עגנון לארצנו.

הוא בא הנה בראשונה לפני י"ז שנים. כשש שנים עשה בארץ. היא היתה לו למולדת גם במובן הספרותי. והיא מופיעה חליפות ביצירותיו. ביציאתו ממנה ודאי לא עלה בדעתו, כי יינתק ממנה זמן רב כל-כך. אך בעטייה של המלחמה, הרפתקאותיה ותוצאותיה, איחר עד הנה. והנה הוא בא אלינו בשנית.

בבואו בראשונה היה עוד עול-ימים, עוד טל-ילדות, עוד ריח בית-הורים עליו. עליו, רענן היה באותם הימים. מוניטין טרם יצאו לו בעולם, כמעט שלא פירסם עוד מאומה. אך דבר-מה משך אליו את לב כל מכיריו. ומכיריו מביין הסופרים — לבם ניהש להם, כי עול-ימים זה עתיד לתת את תגובתו, כי הוא ישגה והיה לאלון גדול בגן-ספרותנו, כי הוא נושא בתוכו עולם מיוחד, עולם משלו, וכי הוא גם מחונן בשאר-רוח ודי-כח להוציא את עולמו המיוחד מן הכח אל הפועל, ליצור בריות כצלמן וכדמותן.

שני סופרים גדולים, גננים-מחנכים, מובדלים זה מזה בכמה מובנים, נתאחדו אז בחיבתם המיוחדת אליו: ש. בן-ציון וי. ח. ברנר. שניהם דבקו בו מפסיעותיו הראשונות, שאמנם נתנו אותותיהן אותות, כי לא מוגזמת היתה הצפיה שתלו בו.

ציורו הראשון 'עגונות', שנתפרסם ב'העומר' של ש. בן-ציון, הסב אליו תיכף עיני-כל. הוא היה אז נגינה חדשה. הוא נכתב בנשימה אחת, במין פרפור חזק אחד של קדחת-היצירה. והוא כייל ממיטב הסממנים של עגנון, לשד-השירה וטל-הרומנטיקה שבו.

הצד השני, הצד הריאלי שבו, הכשרון לראות היטב-היטב את הבריאה והאדם ולמסור את אשר ראה בכלים מיוחדים, — צד זה בא בראשונה לידי ביטוי בסיפורו 'והיה העקוב למישור'. כמה שמה ברנר בסיפור זה וכמה

דגר גם הוא עליו. עוד זמן מצער לפני מותו דיבר באזני באותו יחס על הסיפור הזה ולא יכול לסלוח לאחד המבקרים את משפטיו המעוקלים עליו. 'אם אין לו אוזן לשמוע אל יעסוק בביקורת'. הסיפור נדפס בשעתו פרקים, פרקים ב'הפועל הצעיר' ומאו יצא בכמה מהדורות וניתרגם לכמה לשונות, באחרונה גם ללשונות סקנדינביה. מבקרי-אירופה הפליגו בשבחיו לא רק מצד תכנו. גם הצד האמנותי שבו לקח אותם שבי.

מה שיצר ש"י עגנון מאז, זה אי-אפשר לכייל ברשימה קצרה, זהו בבחינת נכסי-צאן-ברזל של תרבותנו, זה ביצר את מקומו של עגנון בשורה הראשונה של ספרותנו, נתן לעבודת-חיינו תכונה קלאסית.

הקו המציין את עבודת-חיינו זו הוא ההתמסרות הגדולה, אותה התמסרות, שהיא מצויה רק אצל גדולי היוצרים והמגיעה בפרישותה וניירותה עד לידי קיצוניות. התמסרות שאינה יודעת עיקר וטפל ודין פרט קטן כדין אב-מלאכה בעיניה; היא שעשתה אותו גם לשליט בלשון העברית, לאחד המעטים אשר אונם קולטת גם את הצלילים הדקים של חייה הפנימיים של הלשון, לאחד הבקיאים גם בספרות העברית בכל תקופתיה: למי שחוזר אחרי מקורות ראשונים בכל דבר.

הוא אמר לי אגב שיחה: 'עדיין לא נתחוויר לי, אם אפשר להעמיד אצלנו הכל על המקרא בלבד ועל מעין-המקרא, אם הגמרא אינה חלק אורגני מנשמתנו'.

התמסרות גדולה זו באה לידי הבעה דוקא בימי הדיכוי, בשנים הקשות של המלחמה. באותן השנים שנדמה היה, כי כבר כבה נר הספרות העברית וכי פסקה לה כל בימה, — בה בשעה ישב עגנון בבדידותו הגדולה, ישב והתיך בלי-הרף את יצירותיו, יצר ותיקן ושיכלל והוסיף נופך והוסיף והגיה, בלי חפץ לפרסם, בלי רצון להוציא לאור. הוא התמהמה גם בשעה שניתנה כבר האפשרות, בשעה שקם שטיבל גואל לספרותנו ושקל כתבים אלו בטבין ותקילין. כל אשר פירסם מאז נתפרסם רק על פי לחץ חיצוני והיה רק חלק מעבודתו. את העיקר השהה באהלו, רצה לתקן שוב, ללטש שוב, להכניס שוב לכור-ההיתוך, לתת לו דפוס אחרון, נאמן.

ובעוד אשר הוא עושה כה וכה, בעוד אשר הוא מתכוון להעביר את עצמו ואת הספרייה הגדולה אשר רכש בדי-עמל במשך שנים רבות ארצה-ישראל — והנה הדיבקהו האסון.

דבר האסון הגדול, דבר השרפה אשר נשרפו והיו בן-רגע למאכולת-אש כל כתביו, כל יצירותיו, כל אלפי ספריו ועד כל כליו ורהיטיו באופל הלילה — זכר הדבר הזה בא בשעתו בעתונים. אין מן הצורך לחטט מחדש בפצע

— זה.

ועכשיו הוא בא אלינו בשנית. בדומיה נכנס אל הארץ, בקול דממה דקה הגיע ירושלימה, אשר בה הוא אומר לקבוע את ישיבתו.

ויהי רצון, כי גם הפעם תהי לו ארצנו את אשר היתה לו בראשונה: מולדת אביב, ארץ החזיון והשיר. יהי רצון שימצא בה את אשר הוא מבקש, את אשר עליו לבקש: התעוררות להתחיל מחדש, שרשי-יניקה חדשים וסביבה ישנה-חדשה.

בואך לשלום, הסופר!

חברים מקשיבים לקולך ורבים המחכים לתגובתך.

[ירושלים, ה' מרחשון תרפ"ה]

עם ארבעת הכרכים

בארצנו חי זה חצי יובל שנים אחד מבחירי סופרינו: שמואל יוסף עגנון. כבר בסיפורו הראשון 'והיה העקוב למישור' שתורגם לכמה לשונות, יצאו לו מוניטין כמספר-אמן עברי בעל יכולת גדולה. מאז עלה ועלה. רחוק משאון-היום, בבדידות והתמסרות של היוצר הגדול, נתן את חייו על יצירה מרוכזת, ממושכת, מגוונת, כבירת-צלילים, רבת אחריות וברוכת-יבול. בפשטות ובענווה עשה את מלאכתו, והשיג כיבוש אחרי כיבוש. בקפדנות חמורה עבד ושיכלל ולטש ללא-ליאות את יצירותיו. עגנון העיז לסלק הצדה כל השפעה של הקודמים לו, ואף זו של בני דורו. הוא שרה עם שר-האמנות ויוכל לו, הוא כולו הוא. הוא כולו אמן ישראלי: בבחירת החומר, בסממני-הסיפור. בכל קוץ ותג, ועם כל אחדותו הטיפוסית הוא גם רב-גוונים. לו ההומור הישראלי המקורי, אשר טעמו כיון עתיק-יומין, ולו גם הנימה הלירית הענוגה, אשר דמעה טהורה תלויה בין ריסי עיניה; הוא רומנטיקון קלאסי ואתו גם התיאור הריאליסטי ביותר של היהודי מכל ימות-השנה. לו חיטוב נפשות מתגעגעות של בנות-ישראל, ודמויות חמודות של רבנים וחסידיים ואנשי-מעשה. הוא גאון-האגדה והוא גם המחיה בתיאוריו את ניצני התנועה הלאומית ואת נושאה בחוגי-הנוער. הוא מתאר את חיי-הגולה ואת חיי-הארץ, כישוב הישן וכישוב החדש כאחד. הוא מקפל דורות ביצירתו, והוא גם המגבש את הלשון העברית בתקופותיה השונות בסגנון קלאסי מעולה, כתבי עגנון הם מקור נאמן להכיר את היהודי ברוחו ובלשונו, ככל ספרי האפיקאים הגדולים אשר לספרויות הקלאסיות.

כמה מאמרים, כמה רשימות וסקירות בעברית ושפות לועזיות נכתבו על

עגנון מאת גדולי סופרי-ישראל וסופרי-העמים, מאת אמנים ופרופיסורים, מאת רבנים וראשי דתות אחרות, מאת שלומי אמוני ישראל ומאת אלה ששנו ופרשו. כולם עומדים, כדיברת אחד המבקרים, 'מתמיהים ומרעידים למראה זה'. אין אנו חוזרים פה על דבריהם של אלו וכן על דברים שגודעו לנו בעל-פה משום שהמקום אינו מספיק, וכדי שלא להטיל קנאה בין הסופרים, סוד גלוי הוא שבני הדור קשה להם להקשיב לשבחם של אלה, שהם יוצאים מן הכלל. אם מכס ברוד מעו להשוותו לגאון משוררי יון, ואם פרופ' פרידריך ביק (חבר האקדמיה השוודית) נזכר בציווי רמברנדט, ואם ד. קמחי מכיר בו מעין טון העולה מסיפוריו של אנאטול פראנס, ואם הרא"מ ליפשיץ מעיד עליו, כי הוא אחד המעטים היודעים לכתוב פרוזה עברית גדולה, ואם אנו שומעים דברים כאלה גם מפי ביאליק, ברנר, פרישמן, לחובר ואחרים, — הרי שעדותם של אלו בודאי מצטרפת לתעודה רבת-ערך. אפשר להגיד בפשטות, שעגנון בדרונו ממלא את מקום-הכבוד שנתפנה לאחר מותו של מנדלי מו"ס. והוא עוד הוסיף עליו כמה דרגין...

לנו חשוב צד אחד במשנתו של עגנון: צד היהדות. גם עגנון שילם את מסו למודרניזם, ביחוד לאותו הזרם הקשור בשמו של קנטו האמסון מתקופתו הראשונה. גם בשדה זה עשה עגנון גדולות, ואפשר להגיד ששפך עליו מרוח היהודי וייהדו. אך כוחו וגבורתו של עגנון הוא בשדה היהדות. כאן עלה כמה דרגין על מנדלי מו"ס ועל כל הקודמים לו. הוא ראה את נשמת-ישראל בכל טהרתה. הוא גם מתיחס בחיוב לכל עם-ישראל וקדשי-ישראל, הרב ישעיהו שפירא כותב עליו בין השאר: 'הוא המספר של הדורות הקודמים, שבזמנם עוד היתה הנפש היהודית שלימה ותמה בלי שניות ופגימות. התורה והמצוות היו בית חייהם ואשרם — תורה וגדולה, צדקה ומעשים טובים. גם החולין שבחיים היו בבחינה דאתכפיא לסטרא דקדושה' (ה'הד סיון, תרפ"ח). וראה זה פלא: יופי זה שנתגלה על-ידי עגנון מעולם-היהדות כבש את כל הלבבות. גם את לבות אלו שרחקו מאתנו, ויופי זה בא ביחוד לידי ביטוי בספרו האחרון, 'הכנסת כלה', שהוא סיפור מוגומנטאלי, בעל שני כרכים גדולים. יצירת הדורות שעברו ויצירה לדורות הבאים!

וכתבים אלו מצאו להם עתה את המו"ל המתאים להם: הוצאת שוקן שלא חסה על כל עמל ועל כל סכום, כדי להגיש לקהל העברי תשורה מתוקנת. היא ממלאה כאן שליחות לאומית-תרבותית. במפעל זה, שבא לשם חיבת היצירה, קנתה לה את עולמה בספרותנו העברית. יש במפעל זה, ביחוד בצוק העתים האלה, מעין מעשה-נס, שמצטרף גם הוא לעולם האגדי-הפלאי של ש"י עגנון.

לקהל העברי בארץ-ישראל ובגולה ניתנה עתה שעת-הכושר להכיר במלוא-היקף את יצירותיו של אחד מבחירי סופרינו. כל מוקירי ספרותנו נקראים להכניס את כתביו אל בתיהם. כתבים הללו — קריאתם הוא מקור נאמן לעונג רוחני, לשעשועי-הנפש, להתעלות. הוצאה זו — קישוט היא לכל ארון-ספרים, תשורה יקרה לכל בית-ישראל. [אייר תרצ"ב]

מהתחלתו מהתגלותו והמשך הדברים

נטף זכרונות

א

הימים: אחרי הפסקת 'המעורר', לפני היווסד תל-אביב, ימי קיץ לוהט ביפו. אני כבר באותם הימים, כביכול, מן 'המפורסמים', מאלה שיצאו להם מוניטין, לפחות בחוגי הנוער בגליציה, שחשבו מי-יודע-מה. והוא בחור צעיר מחוגי אותו הנוער, כמעט בלי חתימת שפם, כמעט בלי שום זכויות זולת פיסת נייר — מכתב המלצה אלי מאת א"מ ליפשיץ — שבידו.

צעיר זה מהו? בחור משונה, ביישן הוא, מביט אליך בענווה, גם ליצן, מתובל בפתגמים עממיים וממולח בפתגמים דאורייתא. אך גם הוזה בהקיץ. המראות שולטים בו. מהו בעצם?

אודה על בשתי: הלב לא ניחש מאומה, מאומה. נסתם מעיין הנבואה ולא ציפה מראש. את עבודת-משרדי אני עושה אז ואיני פוזל לצדדין. אך אני נמשך אליו פשוט מתוך חיבה אנושית. ערבה עלי חברתו-שיחתו. יחדיו אנו מטיילים לפעמים, בולעים גלידה, רוחצים בים.

ב

הוא נכנס לחדרי. הוא באמת בחור עליו. מצחיק, משעשע. פסקה הביישנות. הוא פורץ בצחוק. הוא מטאטא את החדר. אך בין טאטוא וטאטוא הוא כותב סיפור קטן או מספר סיפור קטן. היינו הך. או יש שבין טאטוא וטאטוא הוא יוצא בריקוד בתוך החדר והמטאטא בידו. בחור מצחק, מצחיק, חי נפשי.

בין טאטוא לטאטוא הוא מגיש לי סיפור קטן. עלי לחוות דעה. על הכל. על הפאבולה ועל הסגנון. הפאבולה פשוטה מאד. והסגנון? לא 'כמו שאנו כותבים כיום'. הוא מזכיר מעט את חוברות 'הירדן' של אברהם לבנסארט

ושל אלעזר רוקח, שהופיע לפני שנתיים בגליציה. אין זה דרך-המלך, זהו גמגום. נסיון להרעיף שוב ערבוביה על הבהירות שהאירה עלינו מאודיסה. סרה מני ההשראה. אני שנועותי ללכת בכתיבת 'מאמר' בדרך שלי, אני תופס אותה שעה מגמה זו במערכות הסיפור (וזה בימי אורי ניסן גנסין, שזה מקרוב נסע מפה!).

הוא מציע לי — הוי, תמימות — לתקן את הסגנון. אני נפתל. סגנונו אינו עוד סגנון עגנון. אך בין חגויו מבצבצת כבר רכות חדשה, גם נעימות. ואולם אני מנסה 'לתקן' אותו.

הוא עובר על 'התיקון' שלי ופולט שאלה:

'ובכן, כמדללי?'

'כן, כמדללי!'

הוא שוקע בהרהורים, בעצבות, בחלומות, בביישנות.

ג

אנו מטיילים על שפת הים.

'ואני אומר לך, ר' בנימין (עכשיו נדמה לי, שהוא-הוא שהעביר את שם-הכינוי שלי מן הספרות, שם שתפקידו מחסה ומסתור, לתוך ספירות-החיים, עד שכמעט דחה מפניו את השם האזרחי) כי סגנון מדללי אינו המלה האחרונה של הסיפור העברי. כבודו במקומו מונח. מה שעשה — עשה. אין מן הצורך לחזור על זכויותיו, כי לא נשכחו ולא ישכחו. אך לקבלו כפוסק אחרון, אי אפשר.'

הימים ימי קיץ. הים הוא משחק לקרני-השמש. גליו מלקקים את חול-החוף. אני שותק. אני מקשיב ומאזין לשיח מונולוג. לשיח שיש בו המיית-הנפש וחשבון-הנפש. השאלה היא לו שאלת-חיים. יש כאן התחלה מעגנון שבשיחה, שבעל-פה.

'סגנונו של מדללי הוא מוצק כסלע. הוא במצב ההתאבנות. הוא נוח לטיפוסיות. אבל חיי-הנפש אינם סלע ואבן. נפש האדם היא יחידה, היא במצב הנוזל, היא באלף מצבים. אתה רשאי להראותה גם במצב המוצק, אבל אינך רשאי לגזור על מצבים אחרים.'

'נפש האדם מפרכסת. היא בוכה, היא צוחקת. איך, ר' בנימין, אתה רוצה לתפוס את כל זה בסגנונו של מדללי, בסממניו, באופן הרצאתו?'

'אני אומר לך, ר' בנימין, עתידה ספרותנו לפרוץ גם את חופיו של מדללי. לעבור עליו גם בתוכן וגם בסגנון.'

דומיה.

'נפש האדם היא במצב הנוזל. גם הים. שור בני-הגלים על השטח המכסיף המתרפקים על קרני-השמש. שור כל בני-גוונים הללו, המעבר בלתי-הגתפש ממצב למצב, אותה מהות מתוקה-נוגה שממעל לפני השטח. איך תתפוס גם את זה במחולו הממשי של מדללי? דומיה מסביב, גלי-הים מלקקים את החוף.

עכשיו, לאחר חצי יובל שנים, כשאני סוקר לאחור על השיחות האלה, על שאיפות הגמגום האלה, מתבהר לי, כמה 'עזות דקדושה' היתה אז בבחור הביישן ההוא. מסביב ספרות בעלת שמות מפוארים, קלאסיים, מן העבר וההווה, 'השלח' נתחדש וגדולים יתהלכו בו. גם בארץ מתהלכים גדולים. הוא הבחור העליון, הביישן, שהוא עוד לפני קבלת השם הפסידוגימי, דבק בש. בן-ציון, שסיים זה עתה את 'רחל', ועוזר לו בעבודתו בחיבור ספר הקריאה 'בן עמי'. זה משקיע רוב עמל ואהבה וכו-יצירה בעבודה זו. וחיבה יתירה נודעת ממנו לעוזרו. עבודת-עזר זו, כמו הסיפורים הקטנים הקודמים, תרגילים הם לסופר מתחיל ומנסה. נגיח שגם הוא יתייצב בשורת כהני-הספרות ויהיה כאחד מהם, אך מאין לו הזכות להרקייע לשחקים, להרהר אחרי מדות האמנות של מדללי, לחפש דרך חדשה?

ד

הימים ימי 'כנרת', הימים לפני היווסד 'דגניה', הימים ימי קיץ לזהט ב'חיה ראשונה'; אני שם בלי בית, בלי משרד, בלי פינה מיוחדת, חמשה חדשים. ובשובי ליפו הרי אני עומד לפני מצב חדש. השארתי סופר מתחיל-מנסה ומצאתי את 'ש"י עגנון', שכתב בינתיים את 'עגונות'. כתב במשיכה אחת, בהעלם אחד. יום ולילה ויום. או לילה ויום ולילה. הכל אחד. אלי, אלי! מה קרה פה? אימתי קרה כדבר הזה? הוזה הוא? אימתי כתבו כך אצלנו? הכל חדש: הפאבולה, הלשון, המוסיקה, הרטט, השיר-שבאמצע, כאן הנפש בפרכוסה, במצב הנוזל שבה. כאן התנועה שעל שטח פני הים. כאן משחק בני-גלים, בני-גוונים. כאן נפש-האדם כשהיא בוכה, כשהיא צוחקת. מה איכפת, שהבאתי אתי מכנרת מעט קדחת ואני שוכב במקצת במלון 'כהן' ובמקצת בבית החולים? בהיותי בכנרת התרחש פה הנס. לילה ויום ולילה, מי-מילל, מי-פילל.

היו אז פרדסים ביפו כמעט בתוך העיר. עצי-צבר משמשים גדרות. ביניהם טוב לטייל בלילות, כאשר הירח, החבר הבודד שם ממעל, שופך את כל אורו בין הגדרות. טוב לטייל לילות שלמים בשלישיה: הוא ואני ועוד אדם שלישי הכרוך אחרי שנינו ומתגאה במקצת בשנינו. לא ניחשנו עתידות. לא שאלנו,

מה יבוא עוד ואם יבוא. ההווה מילא את ישותנו, הנס שהתרחש בהווה. היינו מאושרים. שלשתנו.

ה

אהה, אותם הלילות ואותם הימים לא האריכו ימים. אף אני לא אאריך שורות. אין רתוקות לאושר. יצאתי לחוץ-לארץ. בא ברנר. שניהם דבקו. בשובי, שבה אלי אותה ידידות ואהבה מלבד נקודה זו: נקודת-האמנות. כאן מחיצה. גן בעול אחותי כלה. עגנון גר בשכנותי והוא מבאי-ביתי. הוא מפליא בכוח-עבודתו ובאורח חייו. יש שהוא עובד ימים ולילות רצופים. יש שהוא קם ונוסע ירושלימה, עובד שבועות שלמים בספריה הלאומית. בולע מאות ספרים ממאות שנים. מה יתנו ומה יוסיפו לו? יש שהוא מטייל ברגל בארץ לארכה ולרחבה. ירחים שלמים. בולע את הארץ. יש שהוא דוגר על קנוט המסון. נפלאה האהבה בינו ובין ברנר. נשיקת-נשמות. שניהם לבדד. זר לא יתערב.

הוא כותב את 'והיה העקוב למישור'. הוא מראה את כתב-היד לברנר וגם — להרב קוק (אז"ר והוא גילו את הרב קוק בחוגנו). הוא נמלך בשניהם. אני מבחוקי. ובשעת-רצון, כששניהם הולכים להצטלם, מתרחב המעגל: אז"ר מזה ודוד שמעוניביץ מזה. לי מגישים את התמונה בתור תשורה.

זכות גדולה נתגלגלה על ידי 'הפועל הצעיר'. על דפיו הרחבים נדפס הסיפור הזה בראשונה. יוסף אהרנוביץ הדפיסו שלא על פי שבלונה. כמדומה שכל קטע התחיל באות גדולה. וכיצא בזה.

ועם הסיפור 'והיה העקוב למישור' נפתח כרך חדש בספר-הזהב של ספרותנו.

[כסלו תרצ"ד]

ה נ ל ב ב י מ ב ל ב ב י מ י מ י מ

'קודם שעלו חסידים לארץ ישראל נתגלגל לבית מדרשם אדם אחד חנניה שמו. כה מתחיל ש"י עגנון את סיפורו 'בלבב ימים'. וכה הוא אומר בסיום הסיפור: 'וכבר היו חכמי ורבני ירושלים משתוקקים שיכתבו מאורעותיו [של חנניה] בספר, אלא מחמת... נדחה הדבר מיום ומשנה לשנה עד שקמתי אני וכתבתי כל הרפתקאותיו... וקראתיו בלבב ימים על שם חנניה עליו השלום שנכנס ללבב ימים ויצא בשלום. לא חיסרתי דבר מכל מה ששמעתי ולא הוספתי דבר על כל מה שהגשמה היתה מגידה לי.

יש, איפוא, בסיפור היקר הזה מעליתם של חסידים הראשונים, מעלית חנניה, מן ההכנות לדרך והנסיעות ביבשה ובים, מן הישיבה בארץ, באורותיה ובצלליה. רבי הלל צייטלין נותן דוגמאות מיפי האמנות והציוריות אשר בסיפור ומביע לבסוף תמיהה על סיפור הפלא שנעשה לחנניה (פירש את מטפחתו ועבר בה את הים עד בואו לארץ-ישראל). והוא ממשיך: 'בוודאי יש טעם ונימוק לעגנון, שבתוך תיאור ההווי הנראה לטבעי הוא מספר לנו גם על נס נגלה לכל. ואנכי טרם אדע עוד את הטעם ואת הנימוק ההוא'.

אולי הא בהא תליא. אולי מפאת שר' הלל ניגש לסיפור זה, שיש בו מיסוד הקדושה, באמת-המידה של אמנות וציוריות, לפיכך יצא שפירש וילון על הרגשתו, לבלי לדעת מה ראה עגנון לספר גם על נס נגלה.

'בלבב ימים' זהו הסיפור של אהבת-ישראל לארץ-ישראל. זהו שיר השירים של אהבה זו. אהבה ששרשיה מיסטיים-כמוסיים ולמעלה מגדר-הטבע. 'קודם שעלו חסידים הראשונים לארץ-ישראל נתגלגל לבית-מדרשם אדם אחד חנניה שמו. קודם שעלו אותם העולים היה... בית-המדרש, היה העולם הרוחני שקשר אותם עם הארץ. לא שום זרם מדיני, לא שום גורם היצוני בין-לאומי אלא בית-המדרש. חסידים הראשונים מעורים לכאורה במקומם, אינם שומעים לכאורה קול נוגש, הפרנסה מצויה, כשיצאו העולים הללו בלילה מבית-מדרשם אשר בבוצץ נדמה להם כאילו כוכבים קשורים שם בגנותיה. אחד אמר לחברו: 'ימי לא ידעתי שעיר זו נאה כל כך, דומני שאין בעולם עיר נאה כעירנו'. וחברו עונה לו: 'דבר זה ממש עלה בלבי לומר'.

לא, אין שום מרירות למקום בגלות, אין אותו רגש שקראו אז בספרות העולמית אלה שנדדו מאירופה לאמריקה: Europeanmüde. [עייף מאירופה]. אך יש אהבה כמוסה לשם, לארץ-חמדה, לארץ-הקודש. אהבה מוחץ לגדר-הטבע; אהבה המתגלית עוד יותר בשיחת הנשים העולות מאשר בשיחת הגברים, שעם כל חסידותם עדיין היסוד הראציונאלי שולט בהם.

'באותה שעה אמרה אשה לחברתה איני יודעת מה היה לי, הרי אני מהרהרת בלבי ואומרת לילה כזה לא ראיתי מעולם. פתאום נדמה לי אדרבא לילה כזה כבר ראיתי ואפילו אותם הדברים ששמעתי כאן כבר שמעתי פעם אחרת. יודעת אני שאין זה כן, אף על פי כן איני יכולה לומר שאינו כן. אמרה לה חברתה אפשר שפעם אחת כבר נסענו לארץ ישראל, וכל מה ששמענו וראינו כאן כבר שמענו וראינו בלילה אחר. אמרה היא אם כן למה אני כאן ולא בארץ ישראל? אמרה לה חברתה, חברתי כבר היינו שם. אמרה לה חברתה אם היינו שם כיצד אנו כאן, אמרה לה חברתה עד שאת שואלת

כיצד אנו כאן, אשאל אותך כיצד גלינו מארץ ישראל ונתפזרנו בין האומות. אמרה לה חברתה איני מבינה מה את סחה. אמרה לה חברתה חברתי לא כך אמרת לנו פתאום נדמה לי, לילה כזה ממש ראיתי בחיי.

יש כאן מהרגשה של אומה, שכבר נעקרה פעם מארצה וחזרה ונקלטה וחזרה ונעקרה וחזרה ונמשכת לארצה. יש כאן בשינוי צורה מן אותה Ewige Wiederkehr [= שיבה עולמית] של גיטשה...

ואם כך הוא הדין לגבי החסידים, על אחת כמה וכמה לגבי חנניה. אם כבר עלייתם הם היא מחוץ לגדר הטבע, על-אחת-כמה-וכמה עלייתו של חנניה. הוא חנניה, אשר אהבתו לארץ-ישראל היא כולה סופרלטיב, שאין לו חיים בלי עליה. הוא חנניה, שמפאת אהבתו לארץ-ישראל סבב חצי-העולם והפשיטתו ערום ונתגלגל לבין ליסטים ושכח אימתי שבת ויום-טוב וחילל יום-כיפור ונתלבט בדרך יחף בלא מנעלים (רגלי שלא הרגישו בקדושת יום-כיפור יתייחפו). הוא שעמד בפתח בבית מדרשם של החסידים ומטפחתי בידו ובה טליתו ותפיליו ושאר מטלטליו כאדם שמוכן לילך מיד, הוא שברגע האחרון, לפני הפלגת הספינה, גטרד בענין היתר אלמנה מכבלי-העיגון ואיחר את הספינה — האם אינו דין שיארע לו מעין נס שאירע לאבותינו על ים-סוף? האם גם אהבה אשר כזאת אין בכוחה לשנות מסדרי-בראשית? והרי אפילו ראשו של עשו הרשע קבור במערת המכפלה, 'בשביל שכל אותן השנים שהיה יעקב בחוצה לארץ היה עשו בארץ ישראל ועמדה לו זכות ארץ-ישראל'...

'ההוא — זכותא דארץ-ישראל הוא דאהניא ליה'. המדובר שם (ראש השנה טז, ב) הוא על אברהם אבינו עליו השלום. וגם ש"י עגנון עמדה לו זכות אהבת ארץ-ישראל להוציא מתחת עטו פנינה נפלאה כזו. הוא בעצמו הרגיש בדבר ועמד ושיבץ את עצמו ואת מרת אסתר תחי' רעיתו-זוגתו לתוך אותם העולים. 'ונכנס רבי שמואל יוסף בנו של רבי שלום בן מרדכי הלוי זכרונו לברכה, שהיה בקי באגדות ארץ ישראל, אלו אגדות שמקדשים בהם שמו של הקדוש-ברוך-הוא, וכשהיה פותח בשבח הארץ ראו כאילו שם הוי"ה חקוק על קצה לשונו'. ולא רק בשבח הארץ, כי 'אשרי רבי שמואל יוסף שידוע כל הטובות שהקדוש ברוך הוא עושה עם ישראל'. ובשעה של דכודך הנפש וייסורי-הגוף, שגם הם לא חסרו, ידע הוא להמתיק צערם בסיפורי מעשיות. ודאי שעינו, עין חדה, רואה גם את הצד האחר של התמונה. הנה יצתה כל העיר ללוותם חוץ מן הרב. אומר היה הרב שאותם שנוסעים לארץ ישראל קודם לביאת המשיח דומים עלי לנערים שקופצים לפני חתן וכלה לפני החופה, והנה ליבוש הקצב שהארץ פלטתו אחר כך משום שדיבר

בגנותה. והנה 'יושקי קוֹק' מבוֹצץ שנתגלגל ליֵאס ונעשה שם גבאי בבית-הכנסת הגדול. כל זה וכיוצא בזה רואה עינו הבהירה והחדה של עגנון. אך אם הנביא האדיר אומר במראה הגדול: 'בתוך עם טמא-שפתים אנכי יושב' הנה אי-אפשר הדבר לעגנון לחזור אחר דבריו. הוא כאילו נוצר אך לספר שבחיו של ישראל ושבחיה של ארץ ישראל. ובסיפור הזה הגיע לידי גובה, אשר גם חסידיו המובהקים לא שיערו מקודם.

כן, עגנון. וכן... היהדות החרדית. עגנון מספר בשבחיה. אנו כולנו מספרים בשבחיה ומהללים אותה על אחת שבע. יש שמוסיפים להלל זה גם דברי גנות ונאצה כלפי היהדות שאינה-חרדית, כלפי היהדות החפשית-המתבוללת-המחקה וכו' וכו'. ואף-על-פי-כן יש שמתגנבת שאלה אל הלב: מהו יחסה של יהדות חרדית זו אל עגנון, אל משורר-טיפוחים שלה? מה עשתה כדי להכירו, כדי להפיצו ברבים, כדי לחבבו על הדור הזה ועל הדורות הבאים? יש ויש שתי הסתדרויות חרדים. שפיר. מה עשתה זו ומה עשתה זו? הרי משורר כעגנון הוא מתנה מן השמים ולא כל יומא מתרחיש ניסא. או אולי די לה ליהדות חרדית זו שיש לה בעולמה מין... חיים ישראל אינו? אתמהא.

[טבת תרצ"ה]

מבית לחוץ

ועם כל הרוח הנכאה השורה על האדם למראה הירידה המוסרית הגדולה, הרי אין מוצא אחר אלא להגביר את יצר הטוב על היצר הרע, את תשוקת הבנייה הרוחנית והמוסרית על חפץ ההרס. בייחוד אנו פה אסור לנו להפסיק ממשנתנו, משנת היצירה. אשר על-כן סיפוק לנו בהצלחתו של סיפורו הקלאסי של ש"י עגנון בעולם הספרותי האמריקאי. המכוון הוא לסיפורו 'הכנסת כלה', שתורגם לאנגלית על-ידי מתרגם אמן ומצא מו"ל ממדרגה חשובה ונתקבל בהוקרה מאת חובבי הספרות באמריקה.

היה זמן, שבחוג הספרות העברית העריכו רק את האנושי ביותר והתביישו מן המוטיבים היהודיים ביותר. ושלט עדיין הריאליזם היבש בחוג הסיפור העברי. עגנון, שהיה אז עדיין פייטן-בכות, חיפש את דרכו. הוא הכיר בכוחו של בית-המדרש האודיסאי, שכווחו היה גדול בספרות היפה כמו בפובליציסטיקה. הימים ימי שלטון השכל והבהירות, שנוצרו מתוך פסוקיו של מנדלי מוכר-ספרים כמו מתוך פסוקיו של אחד-העם. הליריקה לא נפלה, אמנם,

גם מכתבי פרוזה, אבל היא היתה מצווה להיות כבושה בין השיטין. אך עגנון, שינק כבר אז מן המעולים שבסקנדינאביים, הרגיש בתנאי-היצירה של אז כמו בכבלים. שום יצירה לא נתנה לו עדיין יפוי-כח לדבר רמות, אבל מעייני-היצירה פיקה בו כבר אז בכוח. מצבו אז כבר היה, כפי שהתבטא שנים אחר כך: בין נעילת נעל אחת לחברתה עולה על דעתו נושא של סיפור.

ולא היו ימים מרובים ובא הסיפור הראשון, אשר טל ילדות חופף עליו עוד היום — 'עגונות'. ועוד זמן מה ובא הסיפור הקלאסי 'והיה העקוב למישור'. י"ח ברנר ויוסף אהרונוביץ — או עורכו של 'הפועל הצעיר' — העריכו יפה את היצירה הזאת, שהריאליזם שבתיאור התמוג בו יפה עם היסודות הרומנטיים-הנפשיים, וכבר באופן ההדפסה הובלט: פה דבר-מה חדש. אף יצא הסיפור בעוד זמן מה בצורת ספר ומאז כבש את הלבבות גם במקורו העברי וגם בתרגומו לשפות שונות. בלועזית הזכירוהו בנשימה אחת עם הומירוס ועם שאר גדולי-עולם, אך בספרות העברית היה אפילו הסיפור הזה, שהתקרב במידה מרובה לבית-המדרש האודיסאי, עדיין זר ומורז לחלק מן הקוראים — ומן הסופרים. מספיק להזכיר, כי עוד ברדיצ'בסקי לא עיכל את סגנונו של עגנון באותו סיפור, — סגנון שהיה עדיין רחוק מאותה קיצוניות שאחז בה עגנון אחר-כך ביצירתו הגדולה, 'הכנסת כלה'. זכור אני עדיין, באיזו מורת-רוח דבר אתי י"ח ברנר על ביקורת זו של ברדיצ'בסקי. ועם כל אלה החיפושים לדרך עצמי לא גדר עגנון את עצמו גם מדרכים אחרים. בכמה מסיפוריו, כמו 'בדמי ימיה', ואפילו עוד ביצירתו האחרונה 'סיפור פשוט', עסק באנושי ביותר ובצורות המקובלות ביותר, — מה שלא מנעהו, כמובן, מלתת גם בהם את צבינונו הוא.

ואולם לשיא העצמיות הגיע ב'הכנסת כלה', כאן יצירה שהיא כולה מוטיבים פנימיים, והיא בנויה כולה בחומר ובלבנים מבפנים. וביחד-עם-זה אין אתה יכול לתאר לעצמך כתיבת יצירה זו בזמן מן הזמנים מלפני עגנון. הרבה גילגולים עברו על הרות העברית, עד שיכלה לשבת על האבניים וללדת את ר' יודיל. ולכאורה הרי זו בבחינת 'זר לא יבין את זה'. לכאורה מה לר' יודיל שלנו ולבתים של העממים? — והנה ראה זה פלא: דוקא ר' יודיל זה נבחר לצאת לפני הספרות העברית, דוקא בו בחר מו"ל, שעד עכשיו לא נפנה לשום נושא יהודי, ותרגמו והוציאו, ולא עוד אלא שעוד שמו בו חובבי הספרות את עיניהם והכתירוהו בשם הספר הנבחר של החודש. הלא דבר הוא.

לפני זמן-מה, בהיות ז. שניאור בארץ, דיבר על זה, שהספר העברי עתיד לקבוע לו דרך לספרות העולמית. הוא בעצמו גילה לעולם הזר את ההווי

היהודי בצורה שלא הכירוהו. עכשיו בא עגנון והלך עוד צעד קדימה: הוא גילה גם את הנשמה היהודית, אותה נשמה שדרכה להתחבא בסתרי-הדרים. וכאן תיזכר לטובה עירית תל-אביב, שהיא, בפרס השנתי הקטן בערך שקבעה לספרות היפה, העירה את תשומת-לבו של 'בעל-הקורא' של אותו מו"ל והוא, מהתעוררות עצמית, רצה לעמוד על טיבו של עגנון ומכיון שקרא פרקים ממנו — סבר וקיבל.

[ל שבט תרצ"ז]

מ ש ר ש י ה ק ד ש

ש"י עגנון זכה עכשיו להצלחה גדולה ובלתי-שכיחה וכל מוקירי ספרותנו יגישו לו ברכה. ספרו 'הכנסת כלה' הולבש מהלצות השפה האנגלית על-ידי מתרגם-אמן ועל-ידי אחד מחשובי המו"לים ונתקבל שם בהערצה. הרי כבוד לפייטן, לספרות העברית וגם ליהדות, באשר הסיפור הזה ספוג תורה ומראות שמים כאחד מספרי המוסר, ובכל-זאת דוקא סיפור זה זכה להכרה.

ש"י עגנון אהוב על העולם החרדי ושמתו היא שמחתם. עגנון ינק משרשי-הקודש במחשבה, בתמונה, בהרצאה ובסגנון. אלא שלכל אלה יצק צורה של אמנות עילאה ומוזקקת.

שאלה אחרת היא, מה עשה הציבור החרדי בשביל עגנון, מה הוא עושה בכלל בשביל טובי-סופריו ומעולי-אמניו? אילו היה עגנון זקוק לציבור זה היו עשבים עולים בלחייו ולא היה זוכה לראות את סיפוריו נפוצים בקהל. אחרים עזרו להדפסתם ולהפצתם. לא אנשי-שלומנו יהיו.

כי הציבור שלנו אינו זקוק כלל למדע, לשירה, לספרות או לאמנות. די לו בקב חרובים של פוליטיקת-סרק.

[אדר תרצ"ז]

ס פ ר י מ י ם נ ו ר א י ם

היום הביא לי נושא-המכתבים את ספרך החדש 'ימים נוראים'. ואף-על-פי שלא היה סיפק בידי אלא להציץ בו קימעא, זעיר פה זעיר שם, בכל זאת רוצה אני לכתוב רגשות ראשונים, מרשמים ראשונים.

בפגישותינו הספורות בזו השנה שמעתי, מה רב הוא העמל אשר השקעת בספרך זה. ובידעי את מידת האחריות שבך לעומת האותיות הקדושות שלנו ואת מידת טעמך הברוך בכל מה שאתה מוציא מתחת ירך, הרי הייתי לכאורה מוכן מראש להכיר בערך הספר החדש. ואף-על-פי-כן למה אכחד? הפרקים שנתפרסמו בזמן האחרון ב'הארץ', קודם להופעת הספר, הביאוני במבוכה. הם לא נמצאו בהתאמה לצפיה שלי. היתה לי במידה ידועה הרגשה של אכזבה. והנה בא ספרך לידי והרגשתי גשתנתה תכלית שינוי.

מה הסיבה?

חושבני שאנשי 'הארץ' עשו שרות לא טוב לספר כזה שפירסמו ממנו פרקים בודדים. 'זיתרון ארץ בכל הוא', אומר קוהל. וכן הדבר בספר אשר כזה. ספר-כינוס כזה הוא דומה? ליער-בראשית. אין אתה יכול להציג יער כזה לראוה על-ידי מה שאתה בוחר אילן אחד מפניה זו ואילן אחר מפניה אחרת ומעמיד אותם לפני הקהל ואומר לו: זהו חלק מן היער. ספר שכזה זקוק לאויר ואור משלו. הוא זקוק לכל שצ"ב עמודים צפופים משלו, לאותיות משלו, לאותה הקדמה קצרה-יקרה משלך, לאותו תוכן-הפרקים שבתחילתו ולאותו פירוש ומשמעות המלים שבסופו. ספר שכזה הוא מעשה-מרכבה, קומפוזיציה, סימפוזיה עם נגינה פנימית משלו. אי אתה יכול להשמיע חלק מן הנגינה. או או. או הכל או לא כלום. ואם לדבר בלשון פשוטה ביותר, הרי ידוע הפתגם: לכסילים אין להראות חצי-העבודה. ואני גם אני לא יצאתי מן הגדר הזאת. ולפיכך לא נהייתי מן הפרקים לדוגמה. לפיכך היה בלבי איזה ריגון עליך ועל ספרך. הנה עגנון? הלשם זה היה הוא צריך להטמין שנה-שנתיים את מכחולו הברוך כדי לחבר ולכנס דברים, שלכאורה גם אחרים היו יכולים לעשות זאת? כך, אחי אהובי, היה הרושם שנוצר בי למקרא הפרקים הבודדים בעתונים. למראה האילנות הבודדים לא ניחשתי את הוד היער. למראה הפרטים לא חשתי את גודל הבנין. עד שבא היום ספרך והיתה רוח אחרת אתי. ואולי משום כך, משום שאני חוזר בתשובה, אני ממהר היום לערוך אליך אגרת זו, לרשום קוים בודדים מרגשות ראשונים, מרשמים ראשונים.

אפשר זוכר אתה שאי-שם בכתבי על סיפוריך עמדתני על זה שכמה גלגולים היתה צריכה כנסת ישראל וספרות ישראל להתגלגל עד שהיה אפשר לבוא לעולם מספר שכמותך, עם כלי-התפיסה וכלי-הביטוי משלך. זוהי הרגשתי גם לגבי ספרך החדש, שהוא בוודאי מסוג אחר לגמרי. גם הכינוס הוא ענין גדול, כמעט שהייתי אומר בלשון-הכמים, ענין נשגב וגורא. הרי זו מלאכת-הבירור הקדושה, שלא ניתנה להיעשות בשלימות אלא על-ידי

יחידי סגולה קרואי-הדורות. הרי גם במלאכת-הקודש הזאת הכל עומד על חודה של מחט, ואם אתה מחסר קו אחד או מיתר תג אחד, אתה פוגם את כל הבנין. אלפי שנים מקופלים בספר שכזה. החל בספר ויקרא וספר במדבר וסיים ברבותינו שבדור קודם ואפילו שבדורנו אנו. תקופות-תקופות ניתנו תולדות ישראל, ובכל תקופה ותקופה אישים שונים וכיוונים שונים ובתי-מדרשות ומהלכים שונים קמים בישראל במדינות שונות ועתים גם באותה מדינה ובאותה עיר וקהילה. כל אלו תרמו את תרומתם, כל אלו נתנו מצביונם לזה הענין אשר נקרא בדורות מאוחרים 'ימים נוראים'. ואתה באת ועשית מכל החומר המפורז והמפורד הזה ספר אחד וענין אחד, מאמר למאמר יחזובר, אחד משלים את הברו. הם כולם שכנים טובים, אחים ואחיות, משפחה אחת. אתה חיברת אותם — ברוב בקיאות וידיעה — לא רק לספר אחד, אתה נפחת בהם גם נשמה אחת. בזה הגדלת לעשות גם מביאליק זכרונו לברכה בספר האגדה שלו. הוא הראה כח וגבורה בסידור-החומר, במבנהו האדיר. ואתה עוד הוספת עליו בעשותך את ספרך לאורגאני יותר. הוא ערך וסידר את החומר סדר יווני, חיצוני-הגיוני. אתה הסדרת את החומר בסדר פנימי, סדר של גידול וצמיחה.

עגנון אחי! כאלה הם הרשמים הראשונים שלי מתוך מעט הצצה מעט פה מעט שם. בימים האלה קראתי בספור 'המפעל' של זולא תיאור של צייר המשקיע את כל נפשו במלאכת-הציור. לא פחות מזה השקעת אתה בעלים שבספרך. מתעוררת השאלה: בשביל מי? מתנה טובה זו לאיזה דור הוא? מצבה לדור הולך? נשמה לדור יבוא? הידעו בנינו לטעום מה שאנו טועמים בו? שאלה היא ואינה שאלה. הצייר צר לעצמו, לעילוי נשמתו הוא. מתנה כזו היא המעולה שבמתנות.

אני מוכרח לסיים. אני מוכרח לחזור לעבודת היום. הרואה אתה את 'הצופה'? זוהי גם כן מיץ חצי עבודה. יומן שמופיע אחת לשני ימים הרי הוא בכלל חצי עבודה. לא רבים יבינו. ובימים האלה נטפל אלי איזה פגע רע. איזה פרעוש (איני יודע מי הוא) כתב ב'קול ישראל' האחרון על אלה 'שמוכרים את נשמתם בעד משרה הגונה'. נעזב את השקר שבמשרה. ענין האמת אינו משבע מצוות של בני נח וגם של בריות שכמותו. אין הם מצווים על 'מדבר שקר תרחק'. אבל בוא וראה עד היכן הניווול מגיע. כשאדם מישראל דורש בגאולת-הארץ, מצטייר הדבר אצל הדיגנרטים האלה כמכירת-נשמה... וכמה מעציב הדבר, כי בריה כזאת נוטלת לעצמה את שם הכבוד של חרדות. ולא עוד אלא שהיא דורשת לעצמה מונופולין על חרדות. בגליון

'הצופה' של אתמול התחלתי לקיים את המקרא 'ענה כסיל'. אמרתי להמשיך היום והנה באני ספרך והפסקתי.
היה מבורך כחפץ ידיך מאז.

[ח"י אלול תרצ"ז]

ספר לשעתו ולדורות

ספר 'ימים נוראים' של ש"י עגנון, שיצא זה מקרוב בהוצאת שוקן, הוא ספר לשעתו וגם ספר לדורות הבאים. אפשר מפני שגם חיינו הדתיים והנפשיים נמצאים במעבר, הגיעה השעה לכינוס כזה, שמנסה לאגור ולאסוף ממכמני כל הדורות את המנהגות, המדרשות, האגדות והדינים מסביב ל'ימים נוראים', שהם גם הימים היותר נפשיים-חגיגיים שישנם בחיי ישראל. הספר מכיל שצ"ב עמודים צפופים ומסודר כיד כשרונו הטוב של המחבר, שהשקיע בו עמל של שנים. יתכן כי המנה הגדושה מעולם החסידות תיראה כפגם בעיני אחרים. וייתכן כי המידה של עדות המזרח אינה מספקת. ועם כל זה: ספר מצוין ויקר שיכבוש את מקומו בלב האומה.

[אלול תרצ"ז]

מעט שרטים

מלאו חמישים שנה לאחד מבחירי סופרינו, לש"י עגנון. מלאו כמורכב שלושים שנה לבואו ארצה, ואני הנני אחד מאלה שראוהו בגידולו ובשגשוגו במשך כל השנים האלה שהוא עושה בארץ. ולא עוד אלא שהנני אחד מאלה הקרובים אליו קירבת-ידידות כמעט מיום בואו ארצה ועד היום הזה.

עגנון הוא אחד הסופרים העברים שבמשך השנים האלה נכתב עליהם לא מעט. אלמלי באו לאסוף אפילו רק את המאמרים המעולים, שנכתבו עליו עד היום, היה מתקבל כרך נאה בתוכו ובצורה. אף אני כתבתי עליו פה ושם: ב'הארץ', במוסף ל'דבר', ב'הד', כתבו עליו לא מעט גם בלועזית, כתבו עליו בני-ברית וגם שאינם-בני-ברית. עגנון כבש לו מקום ב'מזרח' של הספרות העברית החדשה והוא מן ה'כשרים' גם לגבי אלה, שהם עומדים אך ורק בתחום ספרותנו העתיקה. באותה שעה הוא אהוב ומכובד גם מחוץ למחנה-ישראל. תיאודור לסינג הזכירו באחד מספריו המעולים. אחר דיבר עליו

בקשר-מה עם שירת הומירוס. לחובר הקדיש לו מחקר רב-עיון. רבנו קוק, זכרו לברכה, היה מוקיר אותו מאד ומעיר הערותיו עליו, וחיבה גדולה, חיבה יתירה, היתה גודעת מאת הגאון-המקובל אל הפייטן הצעיר כל הימים (עוד היום צפות דמעות בעיני הפייטן מדי דברו בגאון). מה נאמר עליו ליום-חגו ולא נאמר כבר? ואף-על-פי-כן שעה זו מכיון שבאה לידינו נדבר בה.

בחוץ המצב חמור עד מאד. השנאה לישראל מכה גלים ומשברים. ואין אנו יודעים עוד מה ילד יום. לחגיגות עליוה, כזו שזוכים לה סופרי-האומות, אין מקום אצלנו. העצבות שרויה בנו והיא טבעית לנו כיום הזה ויאה לנו. לא ככל הגויים בית ישראל. אף תשורה, שי לש"י, לא נגיש לו לא מצד כלל-ישראל ולא מטעם מוסדות ואף לא מטעם יחידיים. אין הימים הטרופים האלה מוכשרים לכך. ואף-על-פי-כן יום-זכרון הוא לנו יום זה, יום שנולד בו רבי שמואל-יוסף לאביו הרב שלום מרדכי הלוי ולכל עם-ישראל. ברגש נזכור שעה זו וברגש נשוחח בו, אם מעט ואם הרבה.

הנה אמרתי בלי משים, שראינוהו בגידולו ובשגשוגו במשך כל השנים האלה. אך האם באמת ראינוהו באלה? לאמור: אין ספק, כי גדל ושיגשג כמעט בכל סיפור חדש משלו (הוא אינו גורס את המלה 'יצירה' באמרו, כי אין יוצר אלא אחד, יוצר שמים ובורא ארץ). כשם שאינו דומה היום בחיצו-ניותו לאותו בחזר צנום, שנכנס לפני שלושים שנה לחדר-עבודתי עם מכתב בידו מאת רא"מ ליפשיץ, כן בוודאי אינו דומה גם בפנימיותו. הוא גדל, הוא שיגשג. הוא הסתעף, הוא נתמלא רוח חכמה, רוח שירה ודעת, רוח עמקות וטהרה. אך אימתי ראינו זאת? טול את איינשטיין ואתה יכול אולי לסמן אימתי הגיע לתורת היחסות. 'אני צריך לדעת' — הוא אומר אגב טיול בשווייץ לפני המלחמה אל מרת מריה קירי — 'מה גורלם של האנשים במעלית כשהם נופלים למקום בלי אויר'. השומעים מחייכים על דאגתו של פרופיסור צעיר, אך הדאגה הזאת מסמלת שלב בתורתו. טול אותה מריה ובעלה פייר קירי, מגלי הראדיום ואתה יכול לסמן, אימתי גילו ואיך גילו. טול בעולם השירה את פרידריך שילר ואתה יכול לסמן את פגישתו עם הפילוסופיה של עמנואל קאנט כהתחלת תקופה חדשה בשירתו. טול בספרותנו הצעירה שלנו את הסיפור 'במשעול הצר' ואתה יכול לסמן בו מיפנה חדש אצל מחברו. ואולם עגנון אימתי גדל ואימתי שיגשג?

חושש אני, כי אלבין קצת את פניו ברבים בספרי בקהל על הימים הרא-שונים שלנו. אך מה בכך? הוא אינו מחוייב לקרוא מה שאנו מספרים פה בינינו לבין עצמנו, ולנו, יכול היות, יש ענין גם בפכים קטנים. כי לא היו

ימים מרובים והוא נכנס אלי על מנת לדור אתי בחדרי, כמובן כדי לקמץ בהוצאות. כמובן מפני שהיו בינינו חיבה וריעות. כמובן, שרצה לסייע בידי בסידור-החדר. בגורלו נפל לטאטא את החדר. אם החדר היה באמת מטאטא — אין אני יכול להבטיח. לא שזילזל, חלילה, במלאכה זו וחשבה לאינה הולמת לו. שנים אחר-כך קרה הדבר, שאחד גדול אחר, י. ח. ברנר, עשה כמו-כן מלאכה זו (לאפוקי אורי-גיסן גנסי, שמעולם לא נתפס לשטויות כאלה). אלא בעוד שאצל י. ח. ברנר היה זה ענין רציני מאד, נתון בתוך כל השקפת-העולם והחובה המוסרית המוטלת על האדם, חובת איש-הצבא עלי אדמות, חובת-גברא אצל אנשים המשמשים בבית-החולים (האי עלמא כבית-החולים דמיא), — הנה אצל זה הצעיר טשאצ'קס, — השם עגנון עוד לא היה ולא נברא — היתה מלאכה זו צחוק ושעשועים, כמעט מעשה שובבות והוללות. לכאורה גם הוא נוטל את המטאטא בידו בדחילו ורחימו, מתחיל לטאטא אחת הנה ואחת הנה, אלא שמיד הוא מבקש סליחה, משמיט מידו את המטאטא, גיגש אל השולחן וכותב אחת הנה ואחת הנה איוה ציור קטן. למה מיד? משום שזה מצחיק, משום שזה קטן. 'אידי דזוטר מירכס'. משום שעוד מעט הוא גומר. זוכר אני, שביום-קצין אחד כתב באופן כזה חמישה ציורים קטנים. זוכר אני, שהרבה-הרבה שנים אחר-כך, בהיותו כבר עגנון, סח לי, שבין נעילת נעל אחת לחברתה עולה על רוחו סיפור חדש. בין כך ובין כך, — את טאטוא החדר לא סיים, למגינת-לבבי בימים ההם. —

עגנון אימתי גדל, אימתי שיגשג?

הבה נעמיק מעט את השאלה. הבה נתבונן בו לא כמו שהוא היום, ברוך השם, בן חמישים, ועל כתפיו ישכנו כך וכך סיפורים, פלוס הספר 'ימים נוראים' ועוד, אלא כמו שהיה אז, בראשית ימיו בארץ.

בחור בן עשרים עלה מן העיירה בוצ'אץ (השם שבוש עוד לא היה ולא נברא) לארץ. כיום אין בזה משום חידוש. כיום עליית בחורים כאלה קשורה בסרטיפיקאטים וענין הסרטיפיקאטים הוא נושא לדיון בפארלאמנט הבריטי, הוא נושא לשיחות בוועידת אַוויאָן, הוא נושא לפוליטיקה גבוהה בינלאומית. לא כן בימים ההם. באותו פרק-זמן עליית בן-עשרים הוא ענין מפליא עד מאד. אני עליתי לפניו, אבל עלייתי נמשכה כשבוע שנים, היינו בין היציאה מעיר מולדתי ועד הגיעי לארץ. לא כן הוא. הוא עוזב את אביו, שהיה, כנראה, אישיות גדולה, הוא עוזב את אמו העדינה-הענוגה, הוא שוהה מעט בלבוב ומתהלך בין חכמיה, הוא שוהה בין קרוביו פון מילר בווינה, המדברים על לבו לשבת אתם ולהוציא מלבם את ענין פלשתינה, והוא בא ליפו, אלי.

עד מהרה הוא מתחבב על ש. בן-ציון, על היסין, על כל החברה של אז, במרוץ הימים גם על רופין, איש המערב, איש המדע המדויק, איש התכניות והמספרים. איש אינו תולה בו עוד תקוות, איש אינו רואה עוד בחזון מה טוב יצמיח בחור זה בכרם ישראל. אף אני הקרוב אליו או ביותר איני מנחש עתידות. ציורים אלו, שהוא כותב או בקלות יתירה, אינם מניחים את הדעת, אינם משכנעים. אין דמיון בינו או ובין א. נ. גנסי, שיושב גם כן וכותב במהירות על פיסות-נייר וקורע אותן אחרי הכתיבה. כי בה בשעה שקריעת פיסות-הנייר ההן נראות או בעיני כמעשה-אכזריות ולב-אבן, כמעשה אב הטורף את נפש ילדיו, הנה ציורי אותו בחור בן-עשרים המה באמת בוסר. לא לחינם כתב אז, או לפני זה, ש. מ. לזר בתשובות המערכת ב'המצפה': 'ש. י. טשאצ'קס: ציורך לא יודפס'. לזר בוודאי לא היה מן הבררנים, לא היה יכול להיות, אלא בוודאי שאותו ציור היה למטה מבינוני גם לפי מושגי הימים ההם.

זוכר אני את הלילה האחרון ביפו לפני נסעי באותם הימים לכנרת על מנת להשתתף בייסודה. אם היו פעם ימי גן-עדן בחיי הרי היו אותם הימים. אפשר שיצר-טוב לא היה, אבל גם יצר-רע וודאי שלא היה. לא היו מאויים. לא היו סערות. הלילה באמצע סיון. הוא ואני ועוד מי-שהוא מטיילים לאור הירח על שביל בין פרדסי-יפו. שקט מסביב ושקט בלבבות. יש הנאה ישירה מן הקוסמוס, מן החיים, הנאה כשרה, שאינה יודעת את עצמה. הירח ממעל, הפרדסים מסביב והצעירים המטיילים — חד הוא. למחרת נפרדנו לחמשה ירחים. בשובי מצאתי את סיפורו 'עגונות' מפורסם ב'העומר'. מצאתי את השם עגנון. סח לי, שכתבו בהעלם אחד, במשך שלושים שעה. גדולה ומדהימה היתה תמיהתי. הוזהו הבחור בן-העשרים, שטיילתי אתו שעות על שעות לפני נסעי כנרת? כן, זה הוא, זה הוא, הוא ולא אחר. מאז הרי בא כל מה שבא. ואף-על-פי-כן אני שואל: אימתי גדל ואימתי שיגשג? כי לי נדמה, כי אותו בחור בן-העשרים הוא באמת כבר היה בכוח המחבר של כל אותם הסיפורים המופלאים, של כל אותן הנשמות ושל כל אותם העולמות הגנוזים-הגלומים בהם, ושל כל אלו שנתגלו לו בין נעילת נעל אחת לחברתה, אלא שלא הספיק להעלותם עד עתה על הכתב, או שכתבם ונשרפו באותה השריפה אשר שרף ה' בהומבורג.

[ח מנחם אב תרצ"ח]

במתחתו

עגנון בבואו ארצה לפני שלשים שנה לא מצא בה עוד את א. נ. גנסיין, שהקדים לצאת. ולא מצא עדיין את י. ח. ברנר, שאחר לבוא. הוא מצא בה רק את ש. בן-ציון. ובקשר עם יובל עגנון ולבטיו בראשית-דרכו נזכר אני, כי גם שלשה ראשונים אלו נמצאו אז במצבר-רוח של מבוכה בנוגע לדרכי הספרות. גנסיין לא יצר אז ולא כלום. היה מתחיל איזה ציור וקורע מיד, ביאוש או בשצף-קצף את ההתחלה. ש. בן-ציון נאבק עם הפואימה 'רחל', נאבק ולא הצליח. וי. ח. ברנר אמר לי: אינך יודע, עד כמה הטכניקה של הסיפור מעוררת בי גועל-נפש. הוא חשב, שהוא יכול לשלוט בטכניקה זו לא פחות מן המפורסמים בספרות-העולם, אבל היא היתה לו לזרא, לגועל-נפש. ב'מכאן ומכאן' ניסה לשבור את חביתה ולשמור את יינה.

לאמור: מבוכה זו לא באה מחוסר אמון בכוחות העצמיים אלא מתוך ספירות אחרות. בעלי-הכוח לא ידעו את נפשם. לכאורה נסתיימו הויכוחים הקודמים על הרחבת הגבולות במלכות-הספרות. ניצחה 'תושיה' והצעירים. הדרך היתה פתוחה וסלולה. נפלו בעולם-הספרות המחיצות בין יהודה ויון. 'כל אשר לאדם — לי הוא'. מאורות אירופה הבהיקו ביפים, בזיום, בשחרם. נוצר 'נוסח' גם למאמר וגם לסיפור. ובכל-זאת — משבר. ובכל-זאת תהייה ופקפוק. אין חדות היצירה, אין בטחון, ודאות. זה מתחיל לכתוב וקורע, זה מתאבק ואינו מצליח, וזה מגשש-מחפש. אולי חוששים הם מפני השיגרה, מפני החיקוי הקל, מפני הכשרון הקל, מפני השיעבוד. עיר פרוצה לכל עבר קרית-ספר שלנו ומסביב לה כרכים-כרמים מלאים כל טוב וכל שגב. איך יקום יעקב ואיך ישמור על עצמיותו, על ד' אמות משלו?

מדובר פה על יסורי האריות-שבחבורה, על ארזי-הלבנון, ומה ייאמר על אוזב אשר בקיר, על בחור בן עשרים, אשר בא זה עתה מאדמת גליציה, היא המדינה אשר אמנם היו לה בעבר רנ"ק ושי"ר, ארטור ושור, לטריס וסמואלי, בראנדשטטר וחבריו, אפילו צייר כמוריץ גוטליב. אבל בהווה (היינו לפני שלושים שנה), היא סמל הבטלנות, קן המליצה הנדושה, חיקוי אחר חיקוי. והאם דוקא זה בן-העשרים יצלה למלאכה, יזכה לבקוע דרך ולסלול דרך? מי ימלל ומי יפלל. ברור גם לו, כלכל הדור, כי גאוני הספרות הם באירופה, בעבר ובהווה. ברור גם לו, כי בספרות העברית אודיסה בראש, ועם כל זה תהייה ופקפוק, גם מרדנות. האמנם מגדלי הוא פוסק אחרון? הוא מטיל ספק. נדמה לו, כי מגדלי מתאר מה שנתהווה, אבל לא את מה שמתהווה, לא את האדם בפרכוסיו, את הגשמה ביגונה ובמוששה. המטייל אתו ליד

חוף יפו קולט את הפקפוקים האלה ומבין להם. הוא נזכר, כי הוא גופא היו לו פקפוקים כאלה לגבי גדול המסה העברית, לגבי אחד-העם. כשקרא את 'משה' שלו דאבה נפשו עד כדי דמע. הנה משה? הוא גם ניסה לשרטט ב'המעורר' את 'משה' שלו... הוא אפילו ניסה למרוד בהיחס אל גליציה. ב'לוח אחיאסף' וגם ב'המעורר'. ב'הפועל הצעיר' לא נרתע לאחור אפילו מפני קריאה פיליטוניסטית-פרודוכסלית: 'גורו לכם מפני גליציה!' אך האם זה בן העשרים יאמת את הקריאה? אכן, כן הוא. לא קל היה הדבר. לא ברורה היתה הדרך מלכתחילה. אחרי התהייה באה התעיייה, עתים גם סטייה. היו גישושים וחיפושים. היו מאמצים ולבטים. אבל היה, היה כשרון ברוך ה' ומתת ה', היתה, היתה נשיקת בת-השירה. במשך שלושים שעות קפץ הסיפור 'עגונות' מחביון-עוזו. אמנם גם בסיפור זה, העיר אז ידי, אתה מוצא עוד השפעה מבחוץ. אבל בא הסיפור 'והיה העקוב למישור', שהוא כולו פנים, כולו שיר, רוך ופלדה. אמנם, היתה עוד סטייה בצורת הסיפור שנתפרסם בקובץ 'בינתים' שלי. אבל באו, באו היצירות הגדולות בזו אחר זו. הנה הן בששת הכרכים, הנה הן עומדות בתחומן ובמהותן.

הוא ראה שלושה מרכזים עצמיים בתולדות ישראל. הראשון הרחוק-רחוק: בשבת העם בארצו בימי שופטיו ומלכיו ונביאיו; השני בבבל, בהיות זו לו מולדת שניה, בהיות לו מעין משטר ממלכתי משלו וחיים כלכליים משלו ועליהם נבנו חיים רוחניים עצמיים; השלישי בפולין, שעם כל הצרות והתלאות מבחוץ ועם כל התכווצות שבפנים, הרי בכל-זאת יש בו עוד הדינר של תרבות עצמית, ואפילו אך ורק בזכות העובדא, שבחוץ אין שמש זורחת ומשעבדת. ואם המרכז הראשון הוא גיא-חזיון לאברהם מאפו איש תם, הנה עגנון גילה את המרכז האחרון.

פולין תְּעִדֶינָה תְּקַדְוֶמָה לְתוֹרָה וְלְתַעֲוָה
לְמִיּוֹם סוּר אֶפְרַיִם מֵעַל יְהוּדָה (סליחות)

החרו אינו מדויק, שהרי הוא דולג לא רק על ספרד, שגם לה חלק ב'תורה ותעודה' (אף-על-פי שלא פיתחה, כנראה, חיים עצמיים במידה מרובה) אלא גם על בבל. אכן זה הדבר: פולין שאפה אל אפרים ויהודה. לא שביטלה את בבל, אדרבה, היא פיתחה את יצירות בבל יותר מאשר את יצירות המרכז הראשון, אבל שאפה אל הראשון.

וזהו המעיין המקורי, וזהו השלשלת העצמית: אפרים ויהודה, בבל ויציר-תיה, פולין וחזיונותיה — והשאיפה מפולין אל אדמת אפרים ויהודה. מי שאוחז בשלשלת זו, שוב אין אימת השיגרה והחיקוי עליו. הוא נגאל. ועגנון הוא

שגאל את עצמו ואחרים עמו. באו, באו יצירות גדולות. התוכן פולין והשאיפה לארץ וההשתרשות בארץ. הוא יצר עולמו מקדם. 'לא חיסרתי דבר מכל מה ששמעתי לא הוספתי דבר על כל מה שהנשמה היתה מגידה לי'. זהו החידוש. הוא צר מחדש קלסתר פניו של משה רבנו. הוא לימד חסד ואהבה ורחמים. יעבץ כתב היסטוריה פלוס תורת ישראל, עגנון כתב סיפורים פלוס מראה ישראל.

הרבה נסים קרו לו בדרכיו. גם צער רב. דרך-משל: שריפת סיפורו הגדול 'בצורר החיים'. אך עתה מה? עתה משחזים גוג ומגוג יומם וליל את הסכינים, את החרבות, את הרובים, את מכונות-היריה, את התותחים, את הפצצות, את המוקשים, את הרימונים ואת אדי-הרעל, כדי לכלות את העולם. ועתה קם המן הרשע לכלות את ישראל. סירת אסירי-ישראל מבורגלאנדה, האסורה לאחד החופים באין חוף-הצלה אף למספרם המצער — איזה סמל! בתוך חבלי-משיח אלו חיים אנו וחי הפייטן. ועם-כל-זה אין לנו ואין לו כוכב מאיר אחר זולתי העבודה, התפילה והעבודה. זולתי היצירה, הרחמים הגדולים והיצירה. וזאת הברכה לפייטן העובד והיוצר: המשך-נא!

דברים שלמעלה נאמרו מקצתם בראדיו בירושלים במוצאי שבת אור ליום כ"ד מנחם-אב ונמסרו בדפוס גם במקום אחר. ואולם בה בשעה שרבים המטפלים בעגנון בעל ששת הכרכים, הגה יצרי ישיאני לשוב אל אותו בחור בן העשרים, שבא לתומו ארצה לפני היותו בעל-כרכים, עוד לפני היותו עגנון. בחור צנום, אפילו בלי הוד שבבחרות, אבל בעל עינים נפלאות, תמהות ושואלות. עתים מתבדה ומבדה וביחד-עם-זה אהוב ונכבד בעיני הרציניים שבישוב. מזכירו של חיסין, מורה לעברית של רופין ומודע לרי' שמעון רוקת. עם אלה התהלך, אותם העריץ והמה חיבבוהו. את מלאכתו עשה בתכלית-הדיק ובחומר-האחריות. באותה שעה היה גם נושא כליו של ש. בן-ציון. אולי זה היה האמן-המספר הראשון שנפגש לו על דרכו. וגם זו לטובה! גם בן-ציון היה בין מחפשי-דרכים. גם בין העקשנים והמפתים בנועם-לקחם. עגנון שמע לקחו, האזין ולא נתפתה. אך את השקידה ואת העקשנות למד ממנו. והיה מחזר גם אחרי אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ. מתוך אהבה. איך לא לאהוב את הזקן התם והפשטן והישרן והשקדן? אך הוא גילה לנו לפני שלושים שנה גם את הרב קוק זכר צדיק לברכה. ידענו, שמענו עליו אבל לא הכרנוהו. עמדנו מרחוק. יחס של 'מהיכתי-יתי'. אך הוא עמד מקרוב, פנים-אל-פנים, בדחילו וגם ברחימו. תאמר, שאותו בחור היה כולו ספרות וכולו ספירת-הקודש? שוב לא נכון. הרי עתים הוא מתבדה ומבדה.

הוא גם רומנטיקן. הוא מביא פרחים ומביאים אליו. הפרחים הם לו כמעט ענין-שבפולחן. הוא שוכר לו חדר גדול, מרווח, הפונה אל גן. דומה חדר זה נוצר בשביל מי שעתיד להיות עגנון. בחדר זה כתב את 'עגונות'. בחדר זה הוא טווה לו גם את אגדותיו. ויש שהוא חי את אגדותיו. על בלוק מסופר, שבאמצע סיפורו פרץ בבכי ובצעקה: 'היא מתה!'. — היא, היינו הגיבורה אשר בסיפורו, היא, היינו יצירת-דמיונו. זו התגברה עליו והשתלטה עליו. בלי להבדיל בין מציאות לדמיון. מעין הדבר הזה היה או עם הבחור הזה. בדברו אתנו לא היינו בטוחים, אם הוא מדבר מתוך הווייה או דברים כהווייתם. ניכר היה, כי הדבר אינו ברור גם לו לעצמו. כאותם בעלי-אגדה אשר בשבילם היא אינה אגדה אלא המציאות. יש לזכור קו זה גם בשעה שיש לנו ענין עם עגנון בעל ששת הכרכים. מ. י. ברדיצ'בסקי כתב ביקורת ועומה קצת על 'והיה העקוב למישור' והעמיד עינים תמהות על הסגנון ועל התום שבסיפור. ראה בזה מלאכותיות, עבודה עשויה בידיים, ראה בזה טלאים ולא ראה את השלימות. ואולם י. ה. ברנר סח אתי על ביקורת זו כמעט כבעס עצור, בחינת 'שבקיה למ'. י. ברדיצ'בסקי הרגשת האמנות. הרי, טען י. ה. ברנר, אצל עגנון זו לא מלאכותיות אלא טבעיות. הרי זהו עגנון שבחיים. הרי כך הוא חי. מדבר, כותב מכתבים. לאמור: עתים קשה היה למצוא את המחיצה בין ההווייה והמציאות, להכיר היכן מסתיימת האחת ומתחילה האחרת.

הוא קנה את עולמו הספרותי בששת כרכיו ועליהם הוא מוסיף והולך. אך הראה התמדה ומסירות לא-שכיחה גם בימים גוראים. ושוב: גם את זכותו בספר הזה קנה לא רק בשקידה. הוא לא היה שוקד על אלף הספרים, שמהם אסף את החומר, אילו לא היה בתומר הזה גם מעניית הנשמה שלו. אילו לא הודהה במידה מרובה עם האומרים ועם המאמרות, אילו לא ירד עד השיטין ולא חש את השירה ואת הכיסופים ואת החוק ואת הצו ואת המחשבה ואת המעשה אשר בהם. הוא העשיר את ספרותנו ואת לשוננו עושר רב, הוא כתב לשעתו וגנו לדורות. הוא העשיר את עולמו של ישראל בכמה דמויות-השירה ובעוד דמות יקרה אחת, דמות מציאותית — דמותו הוא. וכל זה היה כבר גנו וכמוס באותו בחור תם בן-העשרים — ואנכי לא ידעתי.

[מרחשון תרצ"ט]

זימון

כ"ח בשבט. — האירה לי אתמול ההצלחה פנים ועגנון בא לבקרני בשעת צהריים. למרות שאנו ידידים ותיקים — עוד לפני היות עגנון — ולמרות ששנינו גרים בירושלים, הרי אנו נפגשים לעתים רחוקות. ירושלים הקטנה-הגדולה מפוזרת בהמון שכונות ופרברים. זה גר בבית-הכרם וזה בתלפיות. זה במרכז-העיר וזה ברחביה או בכרם-אברהם. והקשר של אוטובוסים בין המקומות הללו אינו ישיר. והתוצאה היא, שחכמי ירושלים וסופריה נועדים מעט מאוד, וכל פגישה היא מעין הפתעה. ושמהתי לקראתו אתמול במיוחד, כיון שחפצתי לשוחח אתו על 'תמול שלשום', שסיימתי את קריאת החלק הראשון שלו.

עגנון נראה עיף. יום קודם עבד ח"י שעות. כך דרכו מאז כאשר תוקף אותו היצר לכתוב משהו חדש. את סיפורו הראשון 'עגנונות' כתב בהעלם אחד במשך יום ולילה ויום. כזאת וכזאת יקרה לסופר מתחיל. משהו מזה יודע אני מן הנסיון העצמי. אך עגנון עודנו בוער באש-היצירה כבימי-נעוריו. הוא סח לי אתמול על כתיבת ספרו הגדול 'אורח נטה ללון'. באותו פרק-זמן היה מוסכם אצלו להפסיק ולהינפש במשך שנה אחת. אך האדם חושב והסופר כותב. פתאום החל לכתוב את הספר 'אורח נטה ללון' ולא היה יכול להפסיק במשך שלשה ירחים. הספר כתוב על יסוד ביקור בעיר-מולדתו בגאליציה אחרי מלחמת-העולם הראשונה. אותו ביקור ארך רק שבוע אחד, אבל היו אלו ימים אינטנסיביים מאוד לפייטן. כל מראה וכל פגישה נחרתו עמוק בנפשו, וכאילו ראה את הדברים לכל עומק-שרשיהם ולכל גווגי-הסתעפיותם. בסיפור כאילו שהה בעיירה עידן ועידנים. בכתבו את הסיפור סגר עצמו בחדרו ולא ראה פני איש. היו או ימי-חורף קשים והוא לא סבל אפילו שתבוא העזרת ותסיק את התנור. וכשנתפרסם הספר נמצאו בראשונה רק אחדים שהודו בו: א. צ. גרינברג, ב. כצנלסון, א. מ. ליפשיץ. הקהל בכלל נשאר אדיש. זה היה לקח רב בשביל הפייטן. עתה נשאר הוא אדיש. הוא אומר, שמאז שנתחרר מן הזיקה לכבוד המדומה. אינו להוט אחר תהילה ואינו חש לתהילה. לפני שנים כתב משהו אקטואלי, אשר אילו נתפרסם היו הכל, לפי הרגשתו, מהללים ומשבחים אותו. אך הוא עמד וגנוז, מפני שאין לו עסק באקטואליות. דמויות שחיו לפני מאה שנים, דעות שהעסיקו את הבריות לפני הרבה תקופות, יש שמעניינות את רוחו יותר מאשר העתון האחרון. עכשיו, הוא אומר, כתב משהו אקטואלי בשאלת המדינה היהודית, שאילו פירשו, היה מעורר קטרוג רב. אך כשם שגנו את הראשון גנו את האחרון. הוא מחוץ לאקטואליות.

בדברי אתו על 'תמול שלשום' אמרתי לו: 'כיון שחפצת לתאר את העליה השניה ודאי שהיית צריך להעלות על הבד גם המון בריות בלתי-חשובות. הרי הן הקרקע שעליו פעלו האישים החשובים, ועם כל זה תמה אני על מידת הסבלנות ואורך-אפים שלך. איני מתכוון לאישים חשובים במובן המוסרי או הלאומי או התרבותי או הדתי. אני מתכוון לדמויות בולטות מצד החיוניות והיצרים'. עגנון אמר: 'בסיפורי "סיפור פשוט" טיפלתי בטיפוסים שלא הייתי רוצה לבלות בחברתם אפילו חצי שעה. בתור מספר איני להוט דווקא אחרי גיבורים ובני-היכלא. אני מתאר גם את האדם הפשוט והמגושם והמשעמם, לכל תגיו. גם הוא בריה בפני עצמה, הטיבה מיוחדת, גוף ונשמה אינדיבידואליים. אני רוצה לתאר את קלסטר פניו של בן דורגו, בייחוד מפני שברור לי, כי קלסטר-פנים זה עומד להשתנות, עומד לפנות את מקומו לאחר שיבוא על מקומו. מכיון שכך אין מקום למשוא-פנים לסוג ידוע ומסויים. כל ישראל כשרים לסיפור'. הוא סח לי שהיו לו בשביל 'תמול שלשום' עוד שלושה פרקים, אחד תולדות ירושלים מומן הקדום ביותר ועד היום, אלא שהחליט להשמיטם.

בינתיים התחלתי לקרוא את החלק השני של 'תמול שלשום'. רבון העולמים! מה נפלאים שם העמודים בתחילה על השיחות עם העגלון! כשאני שומע שיש אנשים הקוראים את כל הסיפור בימים אחדים, אני מתפלא מאוד. אני איני יכול לקרוא קריאה רהוטה כזאת. אני מוכרח לעכל קימעא-קימעא.

[כא אדר א תשי"ו]

תמול שלשום

ספרים לא מעטים כתב ש"י עגנון זה קרוב לארבעים שנה, וכולם נתאבחו על הבריות. אבל נדמה כי ספרו 'תמול שלשום' זכה לאהבה ויצאת מן הכלל. הדבר תמוה במקצת. מצדו הפיזי ודאי שיש אצל עגנון כתבים שהם עולים עליו. הרי ספר זה הוא מין תערוכת של פיוט ומציאות, של דמיון וריאליזם. אין אתה מוצא בספר זה לא עלילה (מעשיה) מרתקת, ולא אדריכלות צילאה. נדמה שעמוד מתחבר במקרה לעמוד, נדמה בכלל כי יד-המקרה עושה בספר בלי טורח רב. ובכל זאת יש קסם עצום לספר הזה אשר אין משלו בספריו הקודמים. הוא מיוחד במינו. להוטים אחריו זקנים וצעירים, זקנות וצעירות. להוטים אחריו אפילו אלה המוצאים בו פגם פלוני או אלמוני. להוטים אחריו המחבבים את הכלב בלק וגם אלה אשר אינם מחבבים אותו. קשה לנתח

את הטעם ואת החן המיוחד אשר לספר הזה. ודאי שיש בו דמויות נחמדות אשר לבך הומה להן. ודאי שיש בו עמודים ליריים כמיטב הליריות היהודית-העולמית; כתפילות זכות-צחות. ודאי שיש בו חמודות-לשון והומור מעולה. אלא בכל אלה לא די באר. פה יש עוד משהו. פה יש עוד סממן מרוח התקופה, משפוני טמוני כיסופיה-תשוקותיה. חזיון כזה הוא אולי רק זמני, חולף-עובר. דרך משל: ספרו של רימרק 'במערב אין כל חדש', שזכה בשעתו להצלחה שלא היתה כמותה (ושממנו התחיל תור הסיפורים מימי המלחמה העולמית הראשונה, שמקצתם היו אפילו חשובים ממנו) היה בו הסממן הזה: דופק השעה. בשנים לאחר המלחמה לא חפצו לחשוב עליה. כמה שנים אחר-כך התחילו לחשוב עליה אך בבחינת ליבא לפומא לא גליא. בא רימרק והתחיל מפרסם את ספרו בעתון יומי, ומיד רבו ועצמו הדרישות על העתון. נתגלה כי הוא ביטא מה שרבים הגו בסתר לבם.

אפשר שזהו הנימוק גם להצלחתו המופלאה של הספר המופלא הזה. הוא החיה את העליה השניה וגם את הראשונה וגם את הישוב הישן-הקדום, אבי כל העליות. מועצת עירית תל אביב היתה צריכה לקבוע מסיבה חגיגית לכבוד המחבר, ולבחור בו כאזרח-כבוד, לא צריך להמתין עד גיל שמונים או תשעים דוקא. אפשר עוד קודם.

[תש"ו]

סיפורו של דור

ביקור אצל עגנון, לאחר הופעת הכרך הראשון של הסיפור הגדול 'תמול שלשום', שזהו תיאור נאמן של העליה השניה (תרס"ד-תרע"ד), ששנינו נמנים עליה. אי אפשר לחרוץ משפט על הסיפור כולו לפני שיופיע גם הכרך השני. אך לפי הרושם הראשון השתלט הנושא הגדול על מחברו, והיה לו למחבר העזו לתת לנושא להשתלט עליו. אין זה חיקוי ליצירות קודמות, אלא משהו חדש, אם גם מעורר בו הרבה מן הישן: הרומאנטיזם של 'גבעת החול', הריאליזם של 'והיה העקוב למישור', וכן עוד כמה יסודות. הוא סח לי: 'כ"א שנים כתבתי את הסיפור הזה', ודאי שמתוך כך אינו לגמרי 'מעורר אחד', גיתה, כמדומני, קבע, כי האדם משתנה בכל שבע שנים. ופה היו שלוש שמיטות שנים. נשתנה המספר ונשתנה הסיפור כמה פעמים. אף גם זאת: בנשמת עגנון נאבקי כל השנים האלה המלומד והפייטן. עתים גבר הראשון ואז חיבר 'מים גוראים' ועוד. לרוב גובר הפייטן. עקבות המאבק הזה יש גם בסיפור 'תמול

שלשום'. פעולה כמעט שאין בו. הגיבור הגאליצאי עולה לארץ, מגסה להיות בפתח-תקוה פועל חקלאי, אינו נקלט ובא העירה, ליפו, נפגש עם ריבה אחת ליטאית. נפרד ממנה, עולה ירושלימה, חי בתור צפע, נתקל בהופעות שונות של חיי ירושלים מאותה תקופה, נפגש בריבה הונגרית-ירושלמית. כאן יורד המסך של הכרך הראשון. מה דלה העלילה! אבל יש, כמובן, המון דמויות מתוארות, הרבה-הרבה עמודים שהם פרקי שירה זכה, הרבה-הרבה עמודים של הומור ובדיחה, ובסך הכל: זהו הספר הקלאסי של העליה השניה.

אילו יצא הספר לפני כמה שנים, היה אקטואלי הרבה יותר, כי בינתיים שקעה פחות-יותר אותה תקופה, והדור החדש יש לו תקופה משלו, לבטים משלו, שירה משלו, דור 'אשר לא ידע את יוסף', לא בסבלו ולא באשרו. ואם תגיד, כי גם בספר זה יש משני היסודות אשר לקנוט האמסון: האמסון הצעיר, הרומאנטיקן, והאמסון הקשיש, הריאליסטי, הרי גם האמסון כבר זר לדור החדש. ולמה, פייטן, השהית את סיפורך באהלך כל-כך הרבה שנים? הפייטן עונה, שהוא בורח מכל שמץ של אקטואליות.

[אדר תש"ו]

שר השנים

שמואל יוסף עגנון נולד בראשונה לפני ששים שנה, בשנת תרמ"ח, בעיירה בגליציה, ונולד בשנית לפני ארבעים שנה, בתרס"ח, בעלותו ארצה, שהרי עוד בימי העליה השניה מי שעלה ארצה נחשב כמי שעברה עליו לידה חדשה. עוד בהיותו בן י"ד פירסם שיר עברי. לאמור: עוד מקודם ומכל-שכן אחר-כך אחז בעט סופר, בעברית ויידיש כאחת. אך בעלותו ארצה דבק רק בעברית וכעבור זמן מה, והוא אז כבן עשרים, פירסם את סיפורו 'עגונות' ומאז גם נתפרסם בשם 'עגנון'.

מאז עברו עליו ארבעים שנות יצירה ספרותית מתמדת, מתאבקות, משתכללת, מגיעה כפעם בפעם לשיאים חדשים, מפליאים. זה זמן רב שהוא נחשב כאחד מבחירי הספרות העברית ויש שרואים אותו אפילו כאחד מבחירי הספרות העולמית. מרובים חסידיו גם אצלנו וגם אצל שלא מבני ברית. רק לפני דור אחד אי אפשר היה לתאר לנו קורא עברי מובהק שלא יהא להוט אחרי סיפור חדש של עגנון. כיום נשתנה הדבר. דווקא בשעה שהמספר עלה משלב לשלב, מכיבוש לכיבוש, לא הלך אחריו הדור הצעיר, ונתהוה מרחק בין הסופר ובין דורו.

מה פשר החזיון הזה? מה שרשיו? הבה ונתבונן מעט בדבר.

עגנון נכנס להיכל הספרות אחרי שהשתלט בה הזרם הריאליסטי של מנדלי, שלום עליכם, פרישמן, ברדיצ'בסקי, ברנר וחברייהם. את כולם חיבב ומכולם ינק, אך הוא הושפע אז גם מסופרי העולם, בייחוד מסופרי סקאג' דינאביה. בסיפוריו הראשונים אתה מוצא מזיגה אורגאנית מכל אלה — ונופך נאה משלו. הוא מתגלה כריאליסטן חד-הראיה אך גם כליריקן עדין-הרגש, הוא רציני מאוד ועתים גם בעל הומור עליו. הוא כנור להרגשות עדינות המנסרות אז באירופה המתורבתת-המעודנת, והוא גם מכחול נאמן לחיים יהודיים שביהודיים, שאפילו מנדלי-ברנר התעלמו מהם, באין להם קרני-מישוש לנגוע בהם. הוא בא אז כגילוי וכהפתעה מפליאה, 'המלה האחרונה' בספרות העברית החדשה. הקשר בינו ובין עולם הקוראים היה טבעי ופשוט. התימטיקה שלו היתה קרובה לרוח הקוראים, השפה היתה עוד פשוטה ומובנת להם. ובכלל הרי היתה אז הספרות העברית קרובה ללבו של כל יהודי משכיל בארץ, שלא היו בה כמעט שום שעשועי-רוח אחרים. הקורא לא עשה אז חסד, לא הקריב שום 'קרבן' אם קרא סיפור עברי. אדרבה: הוא הכיר תודה למחבר, הוא חי אתו יחד את הספרות העברית המתהוות, שהיתה גם קטנה בכמותה. כל יצירה חשובה חדשה נעשתה קנינו הרוחני של הקורא. אך בכל התחום הזה חלו שינויים לא-קטנים בתקופה שלאחרי מלחמת-העולם הראשונה. גם אצל עגנון וגם אצל עולם הקוראים.

עגנון לא הסתפק בנצחונות ראשונים, לא הקל ולא חזר על עצמו, אף לא ראה עצמו משהו-מחויב לדאוג לקורת-רוחו של הקורא הבינוני, אלא שאף בלי הרף להישגים חדשים ולכיבושים חדשים (דווקא קשיים עצומים מגרים את רצונו). והוא גדל עם הישגיו. הוא מגלה תימטיקה חדשה, בעיות ודמויות חדשות. הוא נאבק להעלות את הגילויים האלה על הכתב בצורה המושלמת ביותר. הוא לעצמו עורך אכזרי מאוד, שקשה לו להיות מרוצה ממה שכבר הושג. הוא נאבק גם בשטח הלשון. הוא אינו ממשיך סתם את לשון קודמיו. הוא אינו נפנה ללשון הרחוב, — ויהא משמעות 'הרחוב' אפילו הגובה של חניכי בית-הספר התיכוני. ענין הלשון, שלכאורה אינה אלא לבוש חיצוני ליצירה, חשוב לו כמו עצם היצירה ומהותה. הוא מרגיש אחריות רבה, אחריות של מחוקק. מכריע אצלו לא 'כך כותבים' אלא 'כך צריכים לכתוב'. מתוך כך הוא נעשה בלתי קל לקורא הפשוט. הוא אינו עושה לו שים קונצט-יות. לכאורה הוא בא לשעשע את רוחו והנה הוא בא עליו גם בדרישות: התעמקות, הקשבה רבה, אפילו לחצאי טונים, הבנת הפשט וגם הרמז. במלים אחרות: זה אינו עגנון של לפני דור אחד אלא אחר.

וגם הקורא הפך בינתיים אחר. עגנון הלך בכיוון אחד והקורא הצעיר הלך בכיוון הפוך. הוא נעשה קל, מפוזר ומפונק יותר. תענוגיו רבים גם מלבד הספרות. ואם לקריאה יש לו גלי-עתונים עם רשימות קלות, מגרות, משע-שעות, או סיפורי-בולשת מענגים. ואם לעת-רצון הוא פונה אל ספרות מעולה, הרי כאילו הוא עושה חסד אתה, וכנדיב קפריציוני יש לו תנאיו הוא, ואינו מוכן לקונצסיות גם הוא. וראשית כל אינו 'גורס' מלים בלתי-ידועות לו וסגנון לא-שטחי.

וכך נדמה היה, כי המרחק בין הסופר הגדול של התקופה ובין הקורא הצעיר של התקופה הולך וגדל לאין-תקנה, והנה שוב הפתעה: הופיע לפתע פתאום הרומן 'תמול שלשום' ויצר מצב חדש. כי הספר הזה עם היותו בעל שני כרכים וכולו עגנוני, בכל שורה ושורה ועל כל ניגוניו ופסקיו, על כל הליריות וכל התיאוריות שבו — 'לקח בשב' את נפש קוראיו. קראוהו ברוב הנאה ולא יכלו להיפרד ממנו. הזה עגנון? זה השקוע באבק-הדורות וכולו רק יהדות? הנה הוא מתאר בני-אדם צעירים על המית-לבם, הנה הוא מעלה על הבד פרקיא-הבה נפלאים, הנה הוא מודרני שבמודרנים אפילו למעלה מן המידה, אפילו עד כדי הסימבוליקה של הכלב 'בלק'...

וכך פגש הקורא של הדור החדש את עגנון באחד מסיפוריו הגדולים. ומה היה אחר-כך? העשה הקורא 'טיהור' במושגיו על עגנון? החיפש בשאר ספריו? הנודע לו כי בשם עגנון מתחפש בכלל מספר מודרני שבמודרנים? הנודע לו שעגנון חי מלבד עולם-הזקנים גם את עולם-הצעירים על כל סתרי-הגויהם? שיש לו לעגנון בעולמו אפילו גן-חיות של כלבים וחתולים, למשל? ספק הדבר. לפחות לא שמענו עד עתה, עד יובל הששים, שהקורא הצעיר הוציא מן הגניזה של כתבי עגנון את הקרוב לרוחו — או מה שיכול להיות קרוב לרוחו. אבל אולי יקרה כדבר הזה, אם ירצה השם, ליובל השבעים... לאמנות הגדולה יש גשימה ארוכה, היא יכולה להמתין אפילו עד מאה ועשרים!

[טו אב תש"ח]

לכבוד איש ירושלים

ירושלים העדינה, היקרה והקדושה לא ראתה אולי זה דורות מסיבה חגיגית, מפוארת, ערוכה בטוב טעם וברוב-חן, ומוצלחה כמעט בכל המובנים, כון שנערכה ביום עשרים ואחד בחודש מנחם-אב השתא בספריית שוקן ליובל-הששים של הסופר רבי שמואל יוסף הלוי עגנון נרו יאיר. 'כיום מותר לגלות' שמסיבה זו — פשט וסוד, נגלה ונסתר היו ממוזגים בה גם יחד, הפשט — כבוד ויקר והבעת-הערצה לסופר גדול ונערץ, אהוב ומכובד, שששים שנות חייו הם שרשרת נפלאה של הישגים כבירים ביצירת השירה והלשון כאחת, שאמנם הגיע אל הששים אך לא בטל בששים, והוא עוד, תהילה לאל, כמעין המתגבר. והסוד והנסתר: כבוד ויקר לסופר הגדול, שהוא איש-ירושלים, שדבק בירושלים מרבית שנות-חייו והיה לה אורח נאמן וכן נאמן. והיה בזה בלי-משים ממנגינות הזמן כאשר אמר אחד הגואמים: 'שם במדינה יש להם שרים, אך אין להם מלך, אך אנו בירושלים, אם שרים אין בנו, על כל פנים מלך יש בנו: מלך הפרוזה העברית'.

עגנון בתשובתו המחוכמת כלפי המברכים, ובלשונו הציורית סיפר בין השאר אגדה על עוג מלך הבשן שהיה גבוה כל כך, כשהיה הולך בראש השנה לומר 'תשליך' ונתלחלו רגליו במים, אחזתו צינה ולקה בנזלת, אלא שמחמת גבהו לא הגיעה הנזלת לחוטמו אלא בערב פסח. כך אני, להבדיל, כשאני שומע דברים נאים עלי, צריך אני זמן מרובה עד שמגיעים הדברים ללבי, ומלבי לפי, עד שאני מוצא מה להשיב עליהם. וגם פה יש מתחת למעטה-ההומור בלי-משים ממנגינות הזמן: הקושי שמתהווה לעתים בקורות העמים להעריך כראוי את חוויות-הזמן ולמצוא להן ביטויים הולמים. זמן כזה עובר עתה על הישוב בארץ, ואולי על עם ישראל בכלל, היינו כחולמים, או 'חליפות וצבא עמי' (איוב י').

[אב תש"ח]

דב קמחי

איגרת לבעל הרשימות

ובכן עשית מה שעשו אחרים לפניך. עזבת את הרומן הגדול, נטשת את הסיפור ואת הציור ונפנית מעט לרשימותיך, לפיליטוניך, למסותיך הקטנות, ואת הצאן האובדות האלה אספת לעדר אחד, לכרך אחד. על שער הספר רשום: 'ד. קמחי, מסות קטנות'. לאמור: 'לא מאמרים כבדי-סבר', לא בירור וליבוך יסודי, לא העמדת-פנים כפובליציסט הבא להורות דרך בשאלות-חיים או כחוקר הבא לצלול עמוק-עמוק בנבכי-המחשבה: לא, לא ולא. המסות הקטנות הללו, צאן אובדות אלו, אינן אלא 'רשימות קצרות, שנכתבו כל אחת לשעתה, לרגעה, ולא ביקשו אלא להעיר ולהאיר במשהו ולזרות מעט מהלך-נפש על החזיונות'. ולבסוף, באותה הקדמה קצרה, עוד הכרה אחת, הכרת-הכרות, באשר היא הכרת האמת: 'מעין ספר זכרונות הוא — אם לא לאחרים, הנה לפחות לו, למחבר, לעצמו'.

ואני בקבלי את זה ספר המסות-הזכרונות, זה שהתחלתו סמואל ואוסישקין, וייצמן ו'בוטינסקי וסופו תל-חי ודוד פרנקפורטר ובוגרים והילדה-התלמידה שרה ר., זה הספר, בעל ש"י עמודים יפים בצורה ומשופרים בתוכן, — ואני בקבלי אותו הציפני גל-זכרונות גם מאלה אשר אינם כתובים בספר זה. בזכרוני עלה הבחור בעל 'השחר', הירחון הקטן בעיירה בגליציה; בזכרוני עלה הסימינאריסט הצעיר בירושלים המביא לי את הרומן הראשון כתוב בכתב יפה ונקי בתכלית, באותו הכתב הנאה אשר לגודל-הפלא לא נשתנה במאומה עד היום הזה; והרומן, לגודל-הפלא, רומן הוא, דברים שבינו לבינה, כלומר: בין נשמתו הוא לבין נשמתה היא, בין שני חלקי הוויה שנפרדו ושנפלגו ושנתחלקו וכל חלק וחלק ממשמש בעצמו, תוהו בעצמו וממשמש ותוהו גם בחברו. היתה פה איזו רכות, איזו משיות, איזו ענין של קטיפה. ודאי שלא היה פה מאומה מכליו של מיכאל-אנג'לו, או מן הכלים של אריות ודובים ונמרים אחרים בממלכת החי אשר בספרות. היה פה יותר מסיטרא-דנוקבא, מרחש-לחש של עלמה-תמה מלפני מלחמת העולם והמהפכות